

„Egészen más a helyzet a tájjal.”: a Káli-medence Térey János regényében

Kovács Kincső Csenge

DE-BTK

Debreceni Egyetem

Országos Tudományos Diákköri Konferencia

2025

I. Bevezetés

Motiváció

A Káli-medence a huszadik század második fele óta nemcsak turisztikailag fellendülőben lévő táj, hanem a szociológiai, társadalomföldrajzi, művészeti és kulturális diskurzusokban (így az irodalomban) is gyakrabban jelenik meg. Az 1960-as és 1970-es években a szocializmus *ellenvilágaként* aposztrofált helyzetétől kezdve több szakaszban települtek a területre elsősorban a budapesti értelmiség rétegei. A három nagyobb turnusba szegmentálható migráció különböző társadalmi viszonyokat és ennek mentén eltérő diskurzív színtereket alakított ki a Káli-medencéről.¹

Térey János *Káli holtak* című regénye² az említett népesség- és településszerkezeti átalakulásokat helyezi a kortárs színházi világ kritikája mellett előtérbe.³ A komplex szociológiai jelenséggel kapcsolatos véleményeket, hatalmi viszonyokat és társadalmi feszültségeket egy a Káli-medencéről szóló fiktív sorozat forgatásának történetére fűzi fel. A Káli-medence viszonylatában kialakult szerepek (*bebíró, őslakos, turista* és ezek variánsai) Csáky Alex karakterében lépnek párbeszédbe és keltenek benne önmeghasonlást.

Térey János életművének meghatározó része a terek poétikája és a térképezés. Melhardt Gergő egy tanulmányában a *Káli holtak* mellett a *Legkisebb jégkorszak* (amiben Csáky Alex karaktere is megjelenik), a *Kazamaták*, az *Átkelés Budapesten* és a *Paulus* köteteket említi, mint Térey térképeket mellékletként használó, azok vonatkozásában íródott műveit.⁴ Melhardt

¹ A témában való elmélyülést segítette egy földrajzi terepgyakorlat 2023 nyarán, amelynek egyik megállója a Káli-medence volt. Ennek keretén belül lehetőségem adódott tanulmányok segítségével megismerni a „Káli-narratívákat” és átlátni a terület sajátos szociológiai helyzetét, illetve a *Káli holtak* című regény is ez alkalom kapcsán került látótérbe. Az általam olvasott tanulmányok: LAJOS Veronika, NEMES Gusztáv, *Megalkotott valóságok: sokszínű kisvilágok a Káli-medencében = Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században*. Kriza Könyvek (47). Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2020, 180.; LAJOS Veronika, SZIJJÁRTÓ Zsolt, *A Káli-medence alakváltozásai 2.0 Régi és új elitek, vállalkozók, kulturális brókerek és a felelősség kérdése a rurális térben*, Szociológiai Szemle 32(1): 64.; NEMES Gusztáv, ORBÁN Éva, *Vidéki dzsentrifikáció és falusi turizmus a Káli-medencében: a Lo-Káli kutatás első eredményei = Természet, kultúra, emberek satöbbi*. Pannon Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2020, 7–17.

² TÉREY János, *Káli holtak*, Pécs, Jelenkor, 2018. A továbbiakban az idézett szövegrészeket oldalszámmal fogom hivatkozni.

³ A regény hitelességét fokozza, hogy a korábban hivatkozott geográfiai kutatások referenciaként tekintenek a *Káli holtakra*, és hivatkozik arra a Káli-medence településeinek társadalmi alakváltozásával kapcsolatos szakirodalmakban. Például: „A Káli-medence felkapottságát és magát a >>káliság életérzést<< szemlélteti Térey János *Káli holtak* című regénye is – mindamellett, hogy egyben a színészvilág egy kritikáját nyújtja. A regényben a Káli-medencében egy zombifilm forgatása idején két színész beszélget egymással. Egyikük azt újságolja a másiknak, hogy az *Északi Part* magazin felkérte őt, írja meg a káli élményét. Minderre a másikuk, a főhős ekképpen válaszol: >>Az én káli élményem az, amikor megérkezem, és az első kocsmában ez este alatt három pesti haverom ugrik a nyakamba. Megint úgy jöttem meg, hogy el se mentem. << (Térey János *Káli holtak* 2018: 62.)” LAJOS-NEMES, *Megalkotott valóságok*, 171–172.

⁴ MELHARDT Gergő, *Warszawa/Dresden. Városok és építészet Térey János 1990-es évekbeli költészetében*, *Literatúra*, 2023/4., 413.

a térképeket többnek tartja illusztrációnál, de nem tulajdonít a szöveg szempontjából funkciót azoknak: „[...] nem azt a célt szolgálják, hogy a történet helyszíneit azonosítsa rajtuk az olvasó, de többek pusztán illusztrációnál: a szövegek atmoszférájának sajátos, nem nyelvi kifejezői”.⁵ Az említett szakirodalmon felül érdemesnek tartom kiemelni a témában Lapis József tanulmányát Térey Szabályos körcikk verséről, melyben kiemeli a kartográfiai nézőpontot.⁶ A vers a régi Debrecen tematizálja egy 1771-es térképre íródva.

Motivációm harmadik alapja a *topográfiai fordulat* [topographical turn].⁷ Sybille Krämer szerint a fordulat műveleti dimenzióba helyezte a képszerűséget, ezáltal a térképek is operatív funkcióval lettek felruházva kultúrtörténeti szempontból.⁸ Bernard Siegert pedig azt írja egy tanulmányában, hogy a térképek eszközöknek (is) tekinthetők, melyek a kulturális gyakorlat szerves részét képezik, emellett azonban kevesebb információt hordoznak az adott területről, mint annak megfigyelésének és leírásának módjáról.⁹ Ezek alapján érdeklődésem fókuszpontjában az áll, hogyan konstruálja meg a kultúrtörténeti értelemben vett tájat a térkép és az irodalmi szöveg együttese. Ezen belül kiemelten foglalkozom azzal, hogyan állnak egymással kölcsönhatásban a kartografikus kultúrtechnikák és a szövegalkotási eljárások, illetve hogyan reprezentálódik táj és ember viszonya a *Káli holtakban*.

⁵ Uo.

⁶ LAPIS József, „Szívemnek kedves cikkely”. Térey János: Szabályos körcikk = *A debreceniség mintázatai. Városi identitás és lokális emlékezet rétegei a kora újkortól napjainkig.*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2020., (Loci Memoriae Hungariae, 9.), 229–237.

⁷ A fordulatnak két felfogása különül el (német és amerikai) olvasásmód szempontjából. A témával kapcsolatban lásd: SMID Róbert, *A rakéta röppályája, a narráció íve. Az irodalom kartografikus kultúrtechnikáiról*, Prae 2016/1, 27–46.

⁸ Sybille KRÄMER, *Térképek térképolvasás kartográfia. Kultúrtechnikák által ihletett gondolatok*, ford. DÉVÉNYI Erzsébet, Prae 2016/1, 15.

⁹ Bernhard SIEGERT, *A térkép a terület*, ford. MEZEI Gábor, Prae 2016/1, 4.

Célkitűzések, hipotézisek

Dolgozatomban azt vizsgálom, hogyan reprezentálja a *Káli holtak* a Káli-medencével kapcsolatos térképzeteket, pontosabban, hogyan íródnak a tájra a regényben elkülöníthető tájreflexiók és a forgatókönyv narratív síkjai. Emellett kiemelt figyelmet fordítok két térképre, melyek a regény mellékleteként vannak feltüntetve,¹⁰ különösen Somogyi Győző tájrajzának a regény világépítésében elfoglalt szerepére hangsúlyt fektetve. Kutatásom egyik fókuszpontja a térképek és a szöveg kapcsolata, valamint a kartografikus kultúrtechnikák megjelenése a világépítésben, különös tekintettel a *Káli holtak* első részében. Az említett témák és altémák mellett a táj és az ember viszonyát is vizsgálni kívánom a regényben.

A témával kapcsolatban két jelentősebb kutatási kérdést fogalmazok meg. Az első, hogy az irodalmi mű mellé „csatolt” térkép¹¹ mennyiben teheti indifferenssé a szöveget abból a szempontból, hogy a térkép által hordozott szerzői intenciók, valamint a térkép kartografikus kultúrtechnikái teszik elsődlegesen hozzáférhetővé az ábrázolt tájat. Kérdésfelvetésem alapja Mezei Gábor tanulmányának egy részlete, melynek témája az írás kartografikus működése: „A táj fogalmának problematikussága pedig mindezek mellett ott lesz a leginkább szembeötlő, ahol az irodalmi szöveg írottága szerepet kap az olvasásban. Ennek térbelisége ugyanis nem lehet indifferens akkor, mikor ezen keresztül egy »külső« térhez való hozzáférés ígérete mellett, vagy akár helyett áll előttünk.”¹² Az irodalmi szöveg írottága értelemezésem szerint feltételez egy tájjal kapcsolatos tapasztalatot, és ennek lenyomata a regény esetében a szöveg mellé csatolt térkép, még abban az esetben is, ha részben imaginárius.

Második kutatási kérdésem, hogy a Káli-medencére adott monologikus reflexiók a főszereplő részéről és a regényben megjelenő fiktív tévésorozat forgatókönyve (pontosabban annak szemelvényei, melyekben az Alex által játszott szereplő, Botond perspektívájából látja az olvasó a dolgokat) mennyiben állítanak elő a tájról egyfajta dupla közvetítettséget.¹³ A

¹⁰ A kultúrtechnikaként értett térkép definíciójára dolgozatom során ki fogok térni.

Dolgozatomban a következő térképek/tájrajzok kerülnek vizsgálatom fókuszába: HOLIK József, *Kolozsvár térképe*, Révai Nagy Enciklopédia, Bp., 1914.; SOMOGYI Győző, *A Káli-medence a 12-13. században*, Káli Híradó, 2008.

¹¹ A *csatolt* szó idézőjelbe vételét indokolja, hogy valamilyen szándék mindig vezérli a szerzőt, amikor az értelmezés horizontjába állít a szöveg mellett egy másfajta médiumot, produktumot. (Megjegyzés: kutatásom feltételezi, hogy a szöveg mellékleteként megjelenő térkép kiválasztása és hozzácsatolása a szerző intencióit tükrözik, azonban emögött könyvpiaci megfontolások is állnak a szerkesztő és a borítótervező részéről. Mindegyik esetben valamilyen szándék van a hozzácsatolás aktusa mögött, a szakirodalmak azonban csak a szerzői intenciókat vizsgálják, ezért kutatásom kénytelen leszűkülni a szerző, illetve a térkép készítőjének szempontjára). Más értelmezési horizontok nyílnak abban az esetben, amikor explicit/implicit a térkép szerzője, illetve, ha egybe esik/nem esik egybe a szöveg és a térkép szerzőjének személye. Dolgozatom közvetetten ezt a kérdést is érinti.

¹² MEZEI Gábor, *Akusztikus topográfia és az írás kartografikus működései: Szabó Lőrinc, Oravecz Imre = Az organikus jelenlét poétikája*, szerk. L. VARGA Péter, Budakeszi, Prae, 2023, 9.

¹³ Kutatásomnak nem célja a regény más helyszíneit, illetve más szövegbetéteit (pl. interjúkat) vizsgálni, a fókusz kizárólag a Káli-medencére, illetve annak szoros vonatkozásában helyezem.

forгатókönyv a maga hiteltelenségével és ezáltal mintegy parodisztikusságával véleményem szerint közvetettebb távlatot nyújt a Káli-medence hozzáférhetőségéhez, miközben adaptálja is a tájat.

Alkalmazott elméletek és módszerek

A kutatási alapok kifejtése előtt fontosnak tartom definiálni a kultúrtörténeti értelemben vett tájat és elválasztani azt a geográfiai fogalomtól¹⁴. Ehhez Radnóti Sándor kötetét alkalmazom, aki a kerttel veti össze a táj terminusát.¹⁵ A két fogalom szembeállítását Radnóti az embernek a természethez történő aktív és passzív viszonya alapján teszi.¹⁶ Radnóti nyomán a táj a természet része, eleve adott dolog, amelynek hatalma van az azt szemlélő ember felett.¹⁷ Térey regényében a Káli-medence kerül előtérbe mint táj, azonban ezt a tájat az ember formálja a mű jelenében és az évszázadok során is (földművelés, turizmus kiépítése). A regényben viták alakulnak azzal kapcsolatban, milyen tájként értelmezhető a Káli-medence, az erről alkotott térképzetekre a későbbiekben kitérek a dolgozatomban. Táj és identitás kölcsönhatásban állnak egymással, a regényben Alex önmeghasonlása a Káli-medencéről mint kultúrtájról kialakított társadalmi vélekedések közötti feszültségből eredeztethető. Alex nem tudja uralni magában ezeket az ellentmondásos véleményeket, hiszen identitásában egyszerre őslakos és egyszerre pesti színész is. Az ellentmondást tehát feloldja az, hogy bár az ember alakítja a környezetét, az mégis meghatározza az identitását (ha úgy tetszik, a *helyzetét*), így a táj mégis uralja az embert: „[...] az uralhatatlan természet, amelyet nem tudunk céljainknak, szándékainknak alárendelni, s ezt hol végtelen szabadságnak, hol végtelen rabságnak érezzük. Ennek az uralhatatlanságnak az egyik, történelmi keletkezésében és változó történelmi formáiban is kulturálisan meghatározott képe és metaforája a táj”.¹⁸ Tehát értelmezésem szerint a kultúrtörténeti értelemben vett táj (Radnóti definíciója mellett) egy adott földrajzi helyről alkotott kognitív térképzetek, társadalmi konstrukciók és reprezentatív művészi produktumok (festmények, makettek, térképek) összessége.¹⁹

¹⁴ Geográfiai (morfológiai) definíció: „a földfelszínnek sajátos alkotói és alakító tényezői (kőzetek, kéregszerkezeti mozgások, domborzat, éghajlat, vízrajz, növényzet és állatvilág, tájtakaró, társadalom) által meghatározott, önálló alapegység. A ~ nak a jelentősége a társadalmi hasznosítás tekintetében nagyon különböző.” *Földrajzi fogalmak kisszótára*, szerk. LEHMANN Antal, VUICS Tibor, Tankönyvkiadó, Bp., 1992, 178.

¹⁵ RADNÓTI Sándor, *A táj keletkezéstörténete*. „Ők, akik nézték Hannibál hadát”, szerk. MIKLÓS Tamás, Atlantisz, Bp., 2022. 147–175.

¹⁶ RADNÓTI, *A táj keletkezéstörténete*, 151. Megjegyzés: ezt a szembeállítást dolgozatomban a *Táj és ember viszonya* fejezetnél is felhasználom, amikor Borombovics Géza nyaralóját és annak kertjét vizsgálom a Káli-medence viszonylatában.

¹⁷ RADNÓTI, 147.

¹⁸ Uo., 151.

¹⁹ További kérdéseket vethet fel, mennyiben módosul a terminus abban az esetben, ha fizikailag létező, illetve csak a fantáziában létező tájat vizsgálunk, erre kutatásom legfeljebb érintőlegesen tér ki.

Dolgozatomban a vizsgált szöveghelyeket a Káli-medencére vonatkozóan szelektáltam, így főleg a regény első részéből (*Elevenek és holtak*) és a további részekből pedig a sorozat utóéletére és az Alexnek a forgatási helyszínekre való visszatérése mentén találtam relevánsnak a kiválasztott részleteket.²⁰ A Káli-medence transzmediális diskurzivitását a regényről írt kritikai recepció is tükrözi. Ezek közül dolgozatomhoz csupán ötöt választottam ki annak szempontjából, hogyan lépnek egymással párbeszédbe a kritikák, illetve hogyan alkotnak véleményt a műben megjelenő különböző tájrepresentációkról.

A térkép mint kultúrtechnika fogalmának interpretálásához egyrészt Bernard Siebert nyomán abból indulok ki, hogy a térkép nem a tér reprezentációjaként, hanem a reprezentáció tereként határozható meg.²¹ Emellett alkalmazom Sybille Krämer megállapítását is, miszerint „[a] térképkészítés (feltérképezés) tehát egy olyan gyakorlat, mely a teret *reprezentálja* és *egyben elő is állítja*”.²² E két elmélet együttes alkalmazása mellett a térkép szerzőjének intencióira is hangsúlyt fektetek, mely tükröződik a produktumon. Somogyi Győző Káli-medencéről készült tájrajzának vizsgálatához és annak Holik József Kolozsvár térképével való összehasonlításához Sybille Krämer szempontjait és Keserű József világépítéssel kapcsolatos gondolatait használom fel.²³ Keserű tanulmányában a fantasy- és topográfiai térképek közötti elemi differenciákra tér ki, ezeket tekintetbe véve kísérlem meg vizsgálni a regényhez „csatolt” két térképet. Emellett a szerzőség kérdése is kutatásom fókuszpontjában áll a térkép vonatkozásában.

Az ember és a táj viszonyának vizsgálatához a környezeti humántudomány bizonyos elgondolásait veszem alapul,²⁴ különösen a táj pusztítására és annak az emberre való visszahatására nézve. Ehhez két fontosabb szöveghelyet tanulmányozok, az egyik Alex és Livia dialógusa a Hegyestűn, a másik pedig Borombovics Géza villájának bemutatása. A környezeti humántudomány kérdései mellett az ember mint fizikai entitás és a táj kölcsönhatásaira is kitérek. Ehhez a térképezés és a fókuszáció összefüggéseit veszem alapul Mieke Bal és Rákai Orsolya nyomán.²⁵

²⁰ Dolgozatomnak nem célja a regény átfogó ismertetése.

²¹ Bernhard SIEBERT, *A térkép a terület*, 4. Siebert másokat követő álláspontjára Mezei Gábor és Németh Zoltán is hivatkoztak tanulmányaikban: MEZEI Gábor, *Az írás fraktúrái: A hangoztathatatlan szerepe a lírában = Az organikus jelenlét poétikája*, szerk. L. VARGA Péter, Budakeszi, Prae, 2023., 30.; NÉMETH Zoltán, *A transzkulturalizmus kartográfiaja*, *Studia Litteraria*, 2022/3–4., 139.

²² KRÄMER, *Térképek térképolvasás kartográfia*, 10.

²³ KESERŰ József, *A világépítés komplexitása a fantasyben = Lehetnek sárkányaid is: A fantáziavilágok építése mint kulturális gyakorlat*, Bp., Prae, 2021.

²⁴ VINCZE Richárd, *Környezet és humántudomány: Az Environmental Humanities alapvetéseiről, céljairól, kiemelt kutatásairól röviden*, *Studia Litteraria*, 2023/1–2., 129–144.

²⁵ Mieke BAL, *Fokalizáció*. Hálózati közlés: [https://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCzi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodalmi%20narr%E1ci%F3%20\(E\)/szovegygyujtemeny/bal/](https://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCzi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodalmi%20narr%E1ci%F3%20(E)/szovegygyujtemeny/bal/) (letöltés ideje: 2024. június 27.)

II. A téma megközelítései

Kritikai recepció

Térey János *Káli holtak* című regényének fogadtatása megosztó volt:²⁶ van olyan kritika, amelyik teljes kudarcnak tartja,²⁷ míg más recenziók „szükségszerű” műnek gondolják a Térey-életmű szempontjából.²⁸ Jelen fejezetben néhány kritikát kísérek meg bemutatni és kiemelni azok párbeszédét a táj reprezentációjának szempontjából.

Kálmán C. György kritikájában azt fogalmazta meg, hogy a *Káli holtak* nem felel meg a realista kódnak, nem valóságűiek a monológok és a dialógusok. Ezt különösen Alex karakteréről állapította meg: „az agresszív magabiztosság, aggálytalan általánosító hajlam, ahogyan Alex egész tájegységeket, társadalmi építészeti stílusokat egymással összekapcsol és megítél. Mint aki halálpontosan látja, tudja a Káli-medence egészének történetét, az ide települők motívumait, szokásait és ízlését”.²⁹ Több bíráló is kitér arra, hogy Alex karaktere nem feltárható, mivel magával szemben kevésbé reflexív, mint a tájra nézve. Melhardt Gergő félreolvasásnak titulálja Kálmán C. György értelmezését.³⁰ Ő úgy tekint Alex karakterére, hogy a magával szembeni reflektálatlansága és a tájjal szembeni mindentudása teszi lehetővé a táj reflektálttá válását az olvasó horizontjából.³¹ „Csáky Alex reflektálatlanságára tehát épp a regény (és az olvasó) reflektáltsága világíthat rá.”³² Arató László az elbeszélés kettős módját (Alex-Botond) hangsúlyozza, miszerint a kulturális feszültségeket és a szimultán elbeszélői tudatot érzékelteti az osztott perspektíva, amely hozzájárul a táj szélesebb áttekintéséhez: „Felvetődik, hogy Térey nem ad-e túl sokat a szereplőnek a saját látásmódjából, műveltségéből. [...] Ez a nézőpont és beszédhelyzet [egy-egy szám első személy] szükséges ahhoz, hogy az olvasó számára feladat legyen krízistörténetének, fejlődéstörténettel ötvöztött hanyatlástörténetének megértése. Alex reflexivitása, okossága ellenére nem egészen lát rá magára”.³³

RÁKAI Orsolya, *Egymásra másolt átjárhatatlan terek: a fókuszáció és a térképzés összefüggései = Az elbeszélt tér*, szerk. HAJDU Péter, RÁKAI Orsolya, Z. VARGA Zoltán, Bp., Reciti, 2021, 9–21.

²⁶ Dolgozatomnak nem célja számot vetni a regény szövegének sikerességével, csupán a *Káli holtak*ban megjelenő tájra vonatkozóan hasonlítom össze a kritikák egymáshoz és a regényhez történő viszonyulását.

²⁷ KÁLMÁN C. György, *A hely szellemei*, Élet és Irodalom, 2018. június 15.

²⁸ ARATÓ László, *Egyrészt-másrészt: Ujjgyakorlat a Káli holtakról*, Élet és Irodalom, 2018. szeptember 7.

²⁹ KÁLMÁN C., 2.

³⁰ „A regény más kritikusaival - például Kálmán C. György nagy ívű félreolvasásával - szemben ugyanakkor nem gondolom azt, hogy ez problémás lenne.” MELHARDT Gergő, *A boldog feltámadás reménye alatt*, Jelenkor, 2018/10, 1199.

³¹ Ennek a jelentőségét alaposabban kifejem az ember és táj kölcsönhatásairól szóló fejezetben. A megfigyelés jellegével a tudatregény műfaja kapcsán Rákai Orsolya is foglalkozik: „[...] megfigyelt állapot során viszont a megfigyelés aktusa hatással van a megfigyelni kívánt jelenségre.” RÁKAI Orsolya, *Egymásra másolt átjárhatatlan terek: a fókuszáció és a térképzés összefüggései = Az elbeszélt tér*, szerk. HAJDU Péter, RÁKAI Orsolya, Z. VARGA Zoltán, Bp., Reciti, 2021, 9–21.

³² Uo.

³³ ARATÓ László, *Egyrészt-másrészt: Ujjgyakorlat a Káli holtakról*, Élet és Irodalom, 2018. szeptember 7.

Kálmán C. György kritikájára Förföldi Gábor is reflektál az életszerű beszédmodot illetően: „Téreyt az ötletek, az ideológiák, a gondolatok összecsapásai érdeklik, nem annyira az önjáró történetek és beszélgetések”.³⁴ Egyetért Kálmán C. Györggyel abban, hogy mind a forgatókönyv, mind a szereplők közötti dialógusok nem valóságűek, azonban ez nem befolyásolja a mű esztétikai értékét.³⁵ Haklik Norbert pedig egyetért a nem valóságű nyelvhasználat tekintetében Kálmán C. Györggyel, viszont felveti annak relevanciáját, hogy egy másik mediális térben, az internetes platformokon helyénvalóak a magasztos, mindentudó és mégis rövidítéseket használó megszólalások.³⁶

Förföldi arról is ír, hogy miként „a térkép készítője, úgy Térey is jellegzetesen budapesti tekintettel szemléli a vidéki tájat, és jellegzetes budapesti problémákat exportál falura.”³⁷ A vidéken megjelenő budapesti problémák okozzák tehát az ideológiák összecsapását, azonban megfogalmazza azt is, hogy a Káli-medence zárt terében egymással nem kommunikáló szellemi burkok jönnek létre. Emellett Förföldi azt írja, hogy a katasztrófa a regény egészében végig jelen van valamilyen formában (terrortámadás, a táj pusztítása, egy statisztá halála és maguk a zombik képében is), viszont a „közönség immunissá válik a médiában sulykolt terrorfenyegetésre”.³⁸ Vagyis a szereplők saját véleményük ellenére végülis ignoránsak maradnak.³⁹ A táj viszonylatában ez utóbbi abban nyilvánul meg például, hogy bár Alex nem tartja helyesnek a Káli-medence tömegturizmusodását,⁴⁰ maga is sokszor beleesik az értelmiségiek által alkotott falu-sztereotípiák csapdájába: „Barbár táj barbár szóra kaptja a szám. Azért magyar falu ez, hiába a legkifinomultabb.” (15.) Így – noha irreálisan széleskörű tudása van a Káli-medence történelméről – Alex nem tud megfelelni annak a magával szemben állított elvárásnak, hogy a táj érdekeit képviselje, hiszen maga is csak

³⁴ FÖRKÖLI Gábor, *Akik nem férnek el Budán*, Tiszatáj, 2019/4., 83.

³⁵ Uo.

³⁶ „(Zárójelben kívánczik ide, reflektálandó Kálmán C. Györgynek az ÉS 2018/24. számában megjelent kritikájára, amely a »beszéd vagy párbeszéd életszerűségét« hiányolja a szövegből (...) ha egy színész audionaplóban vagy internetes blogban idézné fel és rögzítené a nap történéseit, az akár éppen úgy is szólhatna, ahogyan a *Káli holtak* Térey-mondatai)”. HAKLIK Norbert, *Társadalomkritikus trash tabudarabolással*, Tiszatáj, 2019/4., 88.

³⁷ FÖRKÖLI, 86.

³⁸ FÖRKÖLI, 83.

³⁹ Például amikor az egyik statisztá vízbe fullad, az elején kifejezi a stáb jelenlévő tagjai kifejezik sajnálatukat, de néhány perccel később be akarnak ülni egy bisztróba, amit egyedül Alex nehezményez: „Elképzelem, hogy a statisztá halála egy érdekcsigázó szalagcímmel megtűzdelve mindjárt fölkerül a közösségi portálokra, és háborog a gyomrom. Megint valami bisztró előtt állodogálunk. [...] »Beülünk?«, kérdezi Gergő. »Ja, együnk valamit«, csatlakozik Livia is. »Mi van, *beach food boy*, te ilyenkor is képes vagy enni?« »Muszáj, nem is ebédeltem«, mentegetőzik Gergő. »Kollégák, nekem ez így nem megy, bocs.«” (53.)

⁴⁰ „Könnyű függöny és fehér abrosz, mert ez a hazai Provence, ha belegebedünk is. Ahová mi dacosan kivonulunk a nagyvárosi fertőből. Kivonulás, ez az! Hús éve a fél Budapest itt lebzsel minden nyáron, de kérdezem én, vajon hányan vonultak ki ide a közösségi média megjelenése előtt, elsőrangú utak és wifi híján? Harmincan.” (16.)

térképzetekben gondolkodik. Másik példa, amikor Líviával kirándulnak, Alex a Káli-medencéről alkotott *spirituális gyógyítóhely* narratíváját szóltatja meg, kissé parodizálva. Először Alex a szóbeszédre hagyatkozik: „»Ez a hegy [a Hegyestű] a szájhagyományban energia-csomópontnak számít.« [...] »A beszámolók szerint a Hegyestű különleges hatást gyakorol a testre. Mintha a növényekkel és mohával sűrűn borított lávakövekből áradó természetes energia hatására nyugalom áradna szét a vándor testében.«” (93.) Később már próbálja realisabbá tenni a gyógyító legendákat, szkeptikusságából fakadóan ironizálva: „»Öleld ezt a fát [...] élvezd, ahogy az energia áramlik a testeden. [...] Aki megpihen ezen a kövön, hamarosan minden betegségből felgyógyul.«” (93). Végül csalódik az említett narratívában, de maga nem tud véleményt alkotni vele kapcsolatban, csupán a nagyapja és a média szólamait rendezgeti magában: „»Ez a kő? [Lívia]« [...] »Talán. [...] Nekem így mesélte öregapám.« »Ezt adta be neked. [...] Te hiszel ebben az egészben?« »Szeretnék.« »Hát ez az. Ez a szeretnék.« »Tudod, ami bekerül az életmódmagazinokba, annak lóttek.«” (94.) Tehát Alex csak a köztudatban ismert térképzetek alapján közelít a Káli-medencéhez, és így próbál egy szerepet kialakítani a táj viszonylatában, azonban a tájhoz való hozzáférhetőség hiányában (mely abban nyilvánul meg például, hogy nem tud teljesen azonosulni a térképzetekkel) mégis ignoráns marad a tájjal szemben.

Több kritika is érzékeltetni kívánja tehát a táj hozzáférhetőségét és ennek problematikusságát az emberi nézőpontból. Összességében elmondható, hogy a *Káli holtakat* a legtöbb kritika az életszerűtlen narrációja miatt bírálta. A főhős-elbeszélő „túl sokat tud” a Káli-medencéről, ellenben kevésbé reflektál önmagára, nem életszerű, ahogyan a monológjaiban magasztos hangnemben elemzi a Káli-medence társadalmi viszonyait. Hasonló merevség és emelkedettség figyelhető meg a dialógusokban is, a forgatókönyv ezt csak fokozza.⁴¹ Véleményem szerint a regény olvasható úgy, mint amelynek egyik célja, hogy reprezentáljon egy komplex szociológiai-társadalomföldrajzi jelenséget, ebből kifolyólag kihívást jelent csupán irodalmi műként olvasni. Nem a karakterek kidolgozottsága és a tartalmi-stilisztikai szempontok kerültek előtérbe a szöveg megalkotásakor, hanem feltételezéseim szerint a Káli-medence jelenlegi turisztikai problémáinak bemutatása, illetve a Medence társadalmi viszonyainak történelmi távlatba helyezése és interpretációs lehetőségek felkínálása. Az említett kritikák többsége kitér arra, hogy különböző térképzetek („szellemi burkok”⁴²) léteznek a Káli-medencéről, és a regényben ezek hangzanak el egymással párhuzamosan. Alex karakterének kibontatlansága épp az az elidegenítő effektus (ha úgy

⁴¹ Például: „»Ilyet még nem láttál, Alex. Azonnal gyere.« »Na, mi van?« »Tudod te, ma vesszük föl az előzőnlést a kisebbik kőtenger mellett.« »Máris? Ilyen korán?« »Kezdünk.« »Szaladok.«” (30.)

⁴² FÖRKÖLI, 84.

tetszik, kartográfiai értelemben ez egyfajta törekvés az apollóni perspektíva létrehozására), amely által a tájról alkotott narratívák teljes egészében láthatók lesznek, a monológjai és a párbeszéddek is az egyes szólamokat, illetve szerepköröket (őslakos, bebíró, művész-értelmiségi) járják körbe.

A „Káli-narratíva”

Ebben a fejezetben a Káli-medencéről kialakított narratívákat kísérel meg áttekinteni a tájról készült szociológiai és társadalomföldrajzi kutatások alapján.⁴³ A Káli-medencét az évszázadok során mindig is meghatározta egyfajta *idealizált éden* képe, melyet a 12-13. századi állapotokat ábrázoló tájrajz is érzékeltet. Emellett meghatározó az *idealizált paraszti létmód* is. A 13. századdal kezdődően (tatárjárás) és a török hódoltság ideje alatt a Medence jelentős pusztítást szenvedett, ez elsősorban az eredeti tájjellegre és a lakosság létszámára értendő. A Káli-medencével kapcsolatos narratívák sokszor ezt a korszakot tulajdonítják az ősi egyensúly megbontójának, ami elpusztította az édent. Erre a regényben is találunk utalást Alex egyik ironikus monológjában: „Ami itt rom, természetesen főleg a törökök miatt rom, és csak másodsorban az emberi nemtörődömség miatt. [...] Táj aszfaltutak, óriásplakátok, villanyoszlopok, azbeszt és műanyag nélkül. És már az sem volt éden.” (33.) A 16. századot követően a szocializmusig nem említ sem a regény, sem az általam használt szakirodalom olyan szignifikáns eseményt, amely a Káli-medencéről alkotott tájképet alakítaná.

Az első bevándorlási hullámot a szocializmus indukálta. A fő motivációt ekkor a természethez való közelség, valamint a diktatúrával szembeni idealizált *menedék, ellenvilág* képzele jelentette. A hetvenes-nyolcvanas években sorra költöztek ki fővárosiak a területre, akik igyekeztek a táj jellegét figyelembe venni és fenntartani. A fővárosi értelmiségi rétegek vidékre költözése a *kivonulás* aktusaként értelmeződött.⁴⁴ Vincze Richárd Henry David Thoreau nyomán emel ki egy kérdést a *kivonulás* általános értelemben vett narratívájáról a fenntartható életmód viszonyában: „a visszavonulás-e a társadalmi konvencióktól, a kivonulás a társadalomból és az emberi szabadságot elnyomó (bér)munka béklyóinak levetése lenne-e

⁴³ A fejezetnek nem célja átfogó képet nyújtani a Káli-medencében végbemenő szociológiai és településföldrajzi folyamatokról. A medencébe történő bevándorlások során eltérő infrastrukturális profilok jelentek meg, melyek különböző szerepeket és tájról alkotott narratívákat hoztak létre, és ezekkel kapcsolatban a geográfiai tanulmányok szóhasználatuk sok ponton egybevágnak az irodalomtudományos szakterminológiával. Például: „A medence mint imaginárius táj, mint dinamikus tér- és jelentésteremtő folyamatok eredménye azonban jelentős változásokon ment keresztül [...] a medencében kvázi egy megkettőzött világ működik: az őslakosok nem azonosulnak az imaginárius tájjal és számukra a forgalmazott képek nem indukálnak cselekvést.” LAJOS Veronika, NEMES Gusztáv, *Megalkotott valóságok*, 173.

⁴⁴ A Káli-medence tájrajzon a nyíllal és a környező települések nevével jelölt kivezető utak a kivonulást egy újabb értelmezési síkba helyezi, erre dolgozatomban később kitérek.

az egyetlen út az autentikus, és ennyiben nem önpazarló, békés életmód eléréséhez.”⁴⁵ A Káli-medence esetében láthatjuk, hogy eleinte az odaköltözők eszerint próbáltak élni és kialakítani egy életmódot, azonban ez megdőlt a későbbi bevándorlások során. A választ tehát nem kapjuk meg a Medence példáján, viszont az elgondolási alap megvolt.

Ezen a ponton tartom fontosnak behozni két fogalmat: az őslakost és a bebíró. Az őslakosok eredetileg a Káli-medencében élő személyekként definiálhatók, bár ennek az „eredetiségnek” a meghatározása relatív. A bevándorlási hullámok során megváltozott a hetvenes években beköltözött rétegek helyzete az újonnan betelepültekhez képest, például gyakran lesznek közülük a településeken tisztségviselők. Emellett a *Káli holtak*ban sokszor kérdéses, hogy kiket tartanak őslakosnak, ugyanis a horrorsorozatban a területüket visszakövetelő zombik sokszor a török és tatár hordák viseletében jelennek meg, akik maguk is egykor az ott élő népektől hódították el a Káli-medencét. A regény tehát a népességbeli változásokat történelmi távlatban értelmezi. A *bebíró* fogalma a Káli-medencébe betelepült személyt jelenti. A regény is foglalkozik ezzel a terminussal és a nézőpont által határozza meg: „Hiába, bebíró az, aki még nem falusi, de már nem is látja a falut kívülről.” (75.) A két szerep között kettős viszony figyelhető meg: egyrészt fennáll a bebírók részéről egyfajta érdeklődés a hely iránt és egyfajta segítségnyújtási szándék, melyet a regény is reflektáltan kezel: „Épphogy a káli ipar ellen ágálunk, a csönd védelmében.» [...] »Infrastruktúrát teremtünk, baj?» (18.) Másrészt értetlenség jellemzi a bebírók és az őslakosok közötti viszonyt, mely a hagyományos értékek megőrzéséből és/vagy új értékek meghonosításából fakad. A szocializmus alatt is szenvednek a Káli-medence és környékének természeti értékei pusztulást, elsősorban az ipari fejlesztések miatt, ennek leglátványosabb példája a Hegyestű. Ezt Livia és Alex egy dialógusa is érinti: „»A belseje félig hiányzik. Ha ennyire szent, miért hagyták így kibelezni?» »Még nem volt ennyire szent. És kellett az utcakő.» »A proletároknak, mi?» »Meg a vasúti töltésre gondolj, bébi.» (93.) Az idézett szövegrészlet egyszerre fogalmaz meg kritikát a szocialista ideológiával és a szakralitásra épített turizmussal szemben (így az *ellenvilág* térképzete felé is).

A második hullám az 1990-2000-es évekre tehető. Ebben az időszakban az első bevándorlási szakaszban megfigyelhető tendenciák mellett külföldiek is elkezdtek a medencébe költözni. Ezt a *csendes turizmus* időszakának is nevezik, mivel ekkor még jobban figyelnek a tájjelleg megtartására, valamint a helyi értékek megőrzésére (például az új házak építőanyagában), ugyanakkor megkezdődik az eredetileg helyi lakosság elvándorlása is jobb lehetőségek reményében.

⁴⁵ VINCZE Richárd, *Környezet és humántudomány*, 140.

A 2010-es évektől kezdődően beszélhetünk a Káli-medencébe való vándorlás harmadik szakaszáról, egyben a fordulat időszakáról is. Innentől kezdve ugyanis megfigyelhető, hogy a korábban említett *csendes turizmus* feszültségbe kerül a tömegturizmussal. Megjelennek a térségben az *életmódvállalkozók*, akik a már meglévő infrastrukturális és turisztikai potenciál felett *élményteret* kívánnak építeni a medencéből. Ekkor már többféle profilra épít a turizmus, leginkább a természetközeli, spirituális gyógyítók helyek, a gasztronómia és a művészvilág színterei a húzóágazatok, ezen tényezők térképzetként is megjelennek. Térey regénye több ponton is utal a bevándorlás ezen mozzanatára: „Zombi-apokalipszis készül a Káli-medencében. [...] Előzönlik a csodálatos tájat, különösen annak új létesítményeire, például a biofarmokra, vendéglőkre és galériákra összpontosítva. A szakrális medence szelleme így áll bosszút a túlburjánzó idegenforgalomért.” (13.) Azonban az átalakulás ezen szakasza már megkérdőjelezi a hely eltartóképességét. A valóságban olyan jelenségek reprezentálják a beépített, ugyanakkor szállást illetően nem kielégítő kapacitású terület problematikáját, mint a Művészetek Völgye Kapolcson vagy a Kőfeszti Köveskálon. A bebírók és őslakosok viszonyáról elmondható, hogy többnyire a bebírók a vendéglátóipari létesítmények tulajdonosai, a Medencében maradt helyiek pedig általában mezőgazdasági munkát folytatnak, illetve a bebírók alkalmazottjaiként személyzeti feladatokat látnak el.

Megállapítható, hogy a Káli-medence alakváltozásait sok esetben valamilyen térképzet határozza meg (például *gasztrovidék*, *spirituális gyógyítóhely*, *paraszti életmód*, *menedék*), melyet a területen ideiglenesen vagy állandóan lakó szereplők különböző formákban igyekeznek rekonstruálni.⁴⁶ Emellett az a tendencia is megfigyelhető, hogy a Káli-medencét sokszor más régiók viszonylatában határozzák meg, és így hoznak létre térképzeteket, például „magyar Hollywood”, „magyar Provence”, „magyar Toszkána”. Emellett megfigyelhetők a tömegturizmus fellendülésére és a dzsentrifikációra használatos kifejezések más települések nevével: *elpestiesedés*, *elsiófokosodás*. Tehát a Káli-medence ezáltal szintén egyfajta sajátos arculatvesztést szenved el.

Fontosnak tartok szót ejteni arról, hogy a Káli-medencébe pontosan mely települések tartoznak bele, illetve vizsgálati szempontból melyek a legrelevánsabbak. Lajos Veronika és Sziijártó Zsolt kutatásaik során nyolc falut tulajdonítottak a Káli-medencét alkotó településeknek: Kővágóörs, Salföld, Kékkút, Köveskál, Balatonhenye, Mindszentkál, Szentbékkál és Monoszló.⁴⁷ A szociológiai kutatás szerint ezek a települések rendelkeznek a

⁴⁶ „A táj megőrzése a vidéki idill képzetére épül, aminek szerves része az idealizált paraszti életmód”. LAJOS – NEMES, 175.

⁴⁷ LAJOS–SZIJJÁRTÓ, *A Káli-medence alakváltozásai 2.0 Régi és új elitek, vállalkozók, kulturális brókerek és a felelősség kérdése a rurális térben*, 42.

területen belül bizonyos központi funkciókkal és turisztikai potenciállal. Azonban tágabb értelemben a Káli-medence turisztikai vonzáskörzetébe vehetjük Káptalantótit, Monostorapátit, vagy Kapolcsot is, illetve a Medencét övező hegyek aprófalvait. A Somogyi Győző-féle térkép egy tágabb perspektívával dolgozik, névrajza tartalmaz több korabeli hegyi templomot, valamint a környező nagyobb települések is megjelennek rajta (például Tapolca vagy Hegyesd). A felsorolt településeken kívül az irodalmi szöveg mintegy ráíródik a térképre, és említést tesz (kiemel) olyan egykori településeket, melyeknek a múltban nagyobb jelentőségük volt, ezzel szintén meghatározza a történelmi távlatiaságot: „A tizenhatodik század közepén az összes falut ádázt török támadás érte a medencében, igen, már kívülről fújom a nevüket: Töttöskált, Szentvidkált, Sásdikált (alias Jukkált), Sóstókált, Kerekikált, Kiskált és Örskált is.” (25.)

Összegzésképpen a fentiek alapján megállapítható egy bebíró nyomán, hogy a „Káli-medence nem egy földrajzi fogalom, egy kicsit más fogalom, a beáramló értelmiség által kreált furcsa kis világ, ami buborékként lebeg a helyi emberek felett”.⁴⁸

III. Térkép és szöveg

Világépítés és kartográfia

A *Káli holtak* a következő mottóval kezdődik: „Bármilyen regénybeli hasonlóság a kortárs magyar kultúra alakjaihoz és eseményeihez csupán véletlen. *Egészen más a helyzet a tájjal.* [Kiemelés tőlem.]” (6.). Térey János értelmezésében a tájat önmagában tartja az egyedüli valós aspektusnak a regényében. A Káli-medencével kapcsolatos diskurzusban résztvevő szereplők csupán szubjektív szólamokat képviselnek, ezért nem szükséges az, hogy valós alakok legyenek. Förköli Gábor ezzel kapcsolatban így fogalmaz kritikájában: „Térey regénye alkalmas arra, hogy rádöbbenjünk, milyen egymással nem kommunikáló szellemi burkokban élünk.”⁴⁹ Ilyen szellemi buroknak tekinthető a szocializmussal szembeni *ellenvilág* narratíva, a spirituális gyógyítóhely vagy a „gasztromedence” funkciók. Melhardt Gergő a következőképpen reflektál a mottóra: „Térey műveiben a kezdetektől nagyon fontosak a különböző térképzetek, a tér megjelenítési formái, a természetes és épített környezet metaforizálhatósága, ami gyakran a szövegek poétikai eljárásainak is alapképletévé válik [...] Csáky Alex általában csak megy, ide-oda, de az például nem derül ki, hogy a Füst Milán Színház, ahol dolgozik, hol van, vagy hogy néz ki. Egészen más a helyzet a Balatonnal és a Káli-medencével. Az a táj részletgazdag és eleven módon jelenik meg a regényben, nemritkán

⁴⁸ Uo., 175.

⁴⁹ FÖRKÖLI, 84.

Alex történelmi és kultúrkritikai elmélkedéseivel együtt.”⁵⁰ A mottó emellett alátámasztja a korábban kifejtett elidegenítő effektus jelenlétét is.

A regény elején olvashatjuk a következő részletet: „A sorozatban egyébként zömmel Köveskálon vagyunk. Az idilli mediterrán falucska házai javításra szorulnak. Elpuhult, részben fővárosi születésű lakói alkalmatlanok a túlélésre, Botond pedig hiába törekszik vezetésükre.” (14.). A szöveghely egy példa arra, hogyan keverednek a regényben a valóság és a *Káli holtak* horrorsorozat forgatókönyvének síkjai: nemcsak a sorozatban vannak Köveskálon, hanem a valóságban is. Az idézet szintén érzékelteti, hogy a táj az egyetlen valós pont, ami köré felépülnek ezek a narratív síkok.

A mottó mellett egy másik fontos aspektus a világépítésben a regényhez csatolt térképek és az ezek által megjelenő toposzok perspektíva. Keserű József tanulmányában a fantasy világok megalkotásával kapcsolatban említi a terminust: „A toposzok perspektívát elsősorban az általános megfigyelés indokolja, mely szerint a fantasyben a térbeliség kitüntetett szerepet játszik.”⁵¹ Értelmezésemben a terminus azon elemekre vonatkozik egy irodalmi szövegben, melyek a szövegtér földrajzi sajátosságaira utalnak, illetve arra a perspektívára, mely által belátható a cselekmény tere. A fogalom pontos definiálását kutatásom egy jövőbeli szakaszában tervezem megvalósítani.

Keserű József a *Trónok harca* című sorozattal kapcsolatban jegyzi meg, hogy kulturális fenoménnek tekinthető: „[A *Trónok harca*] mára jelentős kulturális fenoménként nőtte ki magát. Hatása több területen (rajongói kultúra, társadalomtudományok, turizmus stb.) is érzékelhető. [...] rendkívüli módon megnőtt a forgatási helyszínek látogatottsága”.⁵² Ennek alapján az a kérdés, hogy egy táj lehet-e kulturális fenomén az elsősorban irodalmi alkotáshoz hasonlóan. A *Káli-medence* esetében a táj jellegéből fakadóan foglalkoznak vele társadalomtudományi kutatások, épül rá turizmus, valamint hatására készülnek róla filmművészeti, festészeti és irodalmi alkotások (amelynek a regény is része, tehát a témában nem ez kerül központi helyzetbe, ellentétben a *Trónok harcával*). A kérdés egyik lehetséges megválaszolásához relevánsnak tartom a narratív implikáció fogalmát, melyet a *Káli holtak* esetében is megfigyelhetünk: „A transzmediális világok létrehozói gyakran élnek azzal a megoldással, hogy a történet egy homályban hagyott részletét egy másik médiumban fejtik ki. [...] Azt az eljárást, amikor a történet egy nyitva hagyott része egy másik történetben kerül kifejtésre,

⁵⁰ MELHARDT Gergő, *A boldog feltámadás reménye alatt*, Jelenkor, 2018/10, 1200.

⁵¹ KESERŰ József, *A világépítés komplexitása a fantasyben*, 149.

⁵² KESERŰ, 172–173.

narratív implikációnak nevezik.”⁵³ Ez figyelhető meg Somogyi Győző tájrajzának és a *Káli holtak* szövegének vonatkozásában is: a térkép felvet bizonyos kérdéseket (például, hogy melyik falu áll központi szerepben a településhierarchiában) és ezekre találunk kiegészítést, válaszlehetőségeket az irodalmi szövegben: „Köveskál a szívcsakra, és Salföld az éden” (30.). Fordítva is megfigyelhető ez a viszonyrendszer, a regényben felvetődő kérdésekre szintén egy lehetséges választ tud nyújtani a mű elé csatolt térkép. Például Alexben megfogalmazódik a következő kérdés a forgatás során: „De hogyan lehetnének barbárok a vidék keresztény őslakói, akik éppen a pogány elleni harcban estek el?” (26.) A Káli-medencéről készült, 12-13. századot rekonstruáló térkép mintegy utal arra, hogy az *ősedén* állapotakor is lakott volt a terület, és az akkor ott élő emberek tekinthetők az őslakók, akiknek joga lenne a sorozat szempontjából lázadni.

Az egyik komplex reprezentációja a Káli-medencének az a fejezet, amelyben Alex és Livia kirándulnak, és a Hegyestű tetejéről szemlélik a Káli-medencét. Ennek során felmerül táj kulturális fellendülésének kezdete is: „»És mondd csak, mióta tombol ez a kultusz?« [...] A káli kultusz. [...] »Körülbelül a hatvanas évek óta. Kezdetben volt Jancsó, aki idehozta a csapatát. *Így jöttem, Égi bárány, Életünket és vérünket...* Divatot csinált, aztán a szocialista máz alatt fölbuzgott a nemzeti érzés. Jancsó után szabadon a városi értelmiség falura járt a gyökereit keresni. Már aki hazafias érzelmű volt. Főleg ide, mert itt a táj sem akármilyen.«” (89.) A párbeszédben megmutatkozik a Káli-medencére épülő transzmediális utalási háló. A narratív implikáció egy másik példája látható itt, amelyben az fejtődik ki, hogy a filmművészeti rögzítés hatására hogyan lendül fel a Káli-medence témája a művészetekben, illetve ez hogyan áll kapcsolatban ideológiai és migrációs folyamatokkal.

⁵³ KESERŰ, 168–169.

Somogyi Győző tájfestménye és a *Káli holtak*

A *Káli-medence a 12-13. században* című tájrajzot Somogyi Győző grafikus-festőművész készítette 2009-ben. Az alkotás a *Káli Híradó* lapban jelent meg. A térkép készítője tehát explicit, és nem esik egybe az irodalmi szöveg szerzőjével. Ez egy osztott látásmódot eredményez.⁵⁴ A tájrajzon több tekintetben is észrevehető a szerző intenciójának lenyomata. Az alkotás egy alkalomra készült (*Dieternek születésnapjára szeretettel*, olvasható a tájrajz jobb oldalán). Az ajánlás egyfajta motivációs többlettel bír az alkotás elkészítéséhez, amely egyben felveti a kérdést, miért éppen a Káli-medence térképét küldi ajándékba a szerző (azon felül, hogy szülőföldje). A belsőségesség érzetét keltik a térkép olyan mediális sajátosságai, mint a medence körbezártságának ábrázolása, a védettség érzékeltetése (például a fallal körülvett, hegytetőkön álló templomok), a *Gyűrűk ura* könyveket jellemző rajzolásmód, valamint a kézírásos tipográfia is. Ezen tényezők nem eleve adóttak, hanem az emberi perspektíva leképeződései, előállított tényezők.

Fontos számot vetni azzal is, hogy bár minden térkép hordozza magán a szerzője intencióit, a térkép maga mégsem lehet perspektivikus, mivel nincs egyetlen megállapítható gyújtópont rajta, valamint a látás ágensének meghatározhatatlan a szerepe.⁵⁵ A hatvanas évek *ellenvilág* narratívájára reflektálnak a tájrajzon jelölt, nyilakkal ellátott kivezető utak és a kissé eltérő tipográfiával kiemelt környező települések. Ezen elemek úgy értelemezési síkba helyezik a *kivonulás* narratíváját, reflektálva a tömegturizmus által okozott káros hatásokra.

A tájrajz az *ősedén* állapotát mutatja be, aminek mintájára megképződtek bizonyos későbbi térképzetek. A *Káli holtak* eddig a történelmi távlatig nyúl vissza. Az első pusztítást a török (és tatár) hordáknak tulajdonítja a szöveg, akik a 16. században kalandoztak végig a Káli-medencén, és romboltak le településeket. Ezt nyomatékosítja a regényben a korábban már hivatkozott felsorolás, melyben Alex sorra veszi az egykori, ma már nem létező falvakat.⁵⁶ Ez abból a szempontból jelentős, hogy Krämer szerint a nyelv segítségével kifejeződhetnek összeköttetések a helyek között, és amikor ez bekövetkezik, a nyelv mindig térbeli viszonyok médiumát veszi igénybe. Tehát jelen esetben a települések „-kál” végződése adhat egy ilyen összekötő jelleget, mely a térképen többnyire azokat a településeket teszi

⁵⁴ „A látvány meghatározza saját hozzáférhetőségét, sőt, irányítja a percepciót. Nem a perspektíva magát kioltó megkettőződéséről és a deixis ebből következő lehetetlenségéről van szó itt tehát, hanem arról, hogy a tér materiális sajátosságai határozzák meg a percepció működését.” (MEZEI, *Akusztikus topográfia és az írás kartografikus működései*, 13.)

⁵⁵ MEZEI, *Akusztikus topográfia és az írás kartografikus működései*, 13.

⁵⁶ „A nem valós helyek is lejegyezhetőek a térképen, a felvázolt összeköttetések lehetnek eszmei, vallási, társadalmi, politikai, technikai, szimbolikus vagy erkölcsi jellegűek is.” Sybille KRÄMER, *Térképek térképolvasás kartográfia*, 11.

összetartozóvá, amelyek a medence legbelső részén helyezkednek el, és napjainkig is a Káli-medence „magját” alkotják.

A tájrajzot értelmezhetjük úgy is, hogy a Káli-medencét egy biológiai szívként ábrázolja. A Medence ovális alakja és az erezetnek megfeleltethető utak – melyek kapcsolatot teremtenek a falvak között és átszövik (organizmussá formálják) az egész területet – keltik ezt a benyomást. Alátámasztásként a regényben erre is találunk egy utalást a 30. oldalon, amikor Alex egyik ironikus megjegyzésében Köveskált szívcsakraként metaforizálja. A tárgyaltak alapján tehát elmondható, hogy a térkép a szerzőjének világképét és a tájhoz történő viszonyulását is magában foglalja.

Keserű József világépítéssel kapcsolatos tanulmányában Marie-Laure Ryan nyomán diskurzusba hozza a textuális és metatextuális térkép terminusait.⁵⁷ A különbségtétel alapja a térképnek az elbeszélői stratégiában való része. A textuális térképek legfőbb jellemzői, hogy az irodalmi szöveg szerzője vagy az általa megbízott grafikus készíti el, valamint az elbeszélői stratégia részét képezi. Még ha az első feltétel nem is teljesül maradéktalanul, elmondható, hogy a Káli-medence térképét bizonyos szempontból magyarázza az irodalmi szöveg, utal rá. A metatextuális térképek esetében a térképet az olvasó maga hozza létre, a térkép pedig nem képezi az elbeszélői stratégia részét, hanem egy kiterjesztett narratív implikációként szolgál.⁵⁸ Ez azt jelenti, hogy a regényben válasz nélkül maradó kérdése (például, hogy kik a valódi káli holtak) a szociológiai tanulmányok és a térkép is magyarázhatják. Bár a Káli-medence térképe az egész helyre irányítja az olvasó figyelmét, mégsem az olvasó hozta létre. A *Káli-medence a 12-13. században* című térkép tehát a textuális térkép kategóriájába tartozik.

Az alkotás esetében kérdés, hogy mennyiben tekinthető tájképnek, tájrajznak vagy térképnek. A térkép földtudományi fogalmából kiindulva a Káli-medence tájképe megfelel a felülnézeti ábrázolás, a felszínborítás és a névrajz kritériumainak. Azonban nem található rajta konvencionizált jelmagyarázat és vonalas aránymérték hiányában nem mérhető rajta matematikailag távolságok sem. A felülnézet ellenére az apollóni perspektíva sincs pontosan eltalálva, kissé délről látjuk a tájat, illetve a tipográfiája is egyedi az alkotásnak, ilyen tekintetben inkább tájképszerű. Azonban a térkép sajátosságait is hordozza magán az alkotás, hiszen névrajzzal rendelkezik, belátható általa a terület, szegmentáltak a különböző magasságú domborzati elemek és az objektumok különböző formában vannak megjelenítve. A

⁵⁷ KESERŰ József, *A világépítés komplexitása a fantasyben*, 161–162.

⁵⁸ „Azt az eljárást, amikor a történet egy nyitva hagyott része egy másik történetben kerül kifejtésre, narratív implikációnak nevezzük. KESERŰ, 169.

szempontokat összevetve megállapítható, hogy az alkotás mindhárom kategóriába beletartozik.

Közelítések az irodalom kartografikus kultúrtechnikáihoz

Geográfiai aspektusban a térkép hagyományos definíciója a következő: „a Föld felszínének vagy annak egy részének arányosan kisebbitett, síkba kivetített felülnézeti rajza, amely az ábrázolandó elemeket alaprajzosan, egyezményes jelekkel és színekkel ábrázolja”.⁵⁹ Kultúratudományi értelemben viszont máshogyan kell a térképet értelmezni. Mezei Gábor tanulmányában így ír: „a táj önmagában soha nem adott, csak a topográfia és a kartográfia kultúrtechnikái révén.”⁶⁰ Ez alapján a dolgozat következő alfejezetében a kultúrtechnikák általi elemzés azt a cél is szolgálja, hogy hozzáférhessünk a regény és a térkép reprezentációs teréhez.

Mezei gondolatait mintegy kiegészítve Németh Zoltán tanulmánya is idézendő, melyben az irodalmi szöveg transzkulturális aspektusából való lényegi szempontok kerülnek előtérbe: „Az igazán izgalmas irodalomesztétikai kérdés persze nem (csak) az, hogy egy irodalmi mű hogyan teremti meg, hogy pozitivitsta módon összegyűjtsük egy szöveg transzkulturális törmelékeit [...], hanem annak vizsgálata, hogy egy irodalmi mű hogyan hozza létre önmagát mint transzkulturális tárgyat térképként, hogyan hoz létre térképet transzkulturális elemekből, illetve hogyan tesz arra ajánlatot, hogy transzkulturális térképként olvassuk.”⁶¹ A kartografikus kultúrtechnikák tehát eszköznek tekinthetők az irodalmi szöveg és a térkép egymásra olvasásában, valamint ezek értelmezéséhez szolgálnak keretrendszerül.

Bernard Siegert szerint „a médiafilozófiai megközelítés [...] olyan médiumként olvassa a térképeket, amelyek maguk is a szubjektum létrehozásának ágensei. Egy térkép jelzései és jelei nem valamely szerzői szubjektumra, hanem episztemológiai rendszerekre utalnak, és arra a küzdelemre, amit ezek a más episztemológiai rendszerek feletti dominancia elnyerése érdekében fejtenek ki”⁶² Az idézet alátámasztja a recepció fejezetében tárgyaltakat, miszerint a *Káli holtakban* egymással párhuzamosan létező narratívák vannak, illetve történetiségében is különböző térképzetokról beszélhetünk a táj megkonstruálásával kapcsolatban. A térkép maga is világképek sűrűsödéséből áll.

Kartografikus kultúrtechnikák

⁵⁹ A fogalom forrása a GeoGo.Elte.hu honlapja: <https://geogo.elte.hu/segedanyagok/szakmodszertani-felkeszueles-segedanyagai/foldrajzi-fogalomtar/9-terkepi-ismeretek-tajekozodas> (letöltés ideje: 2025. január 12.)

⁶⁰ MEZEI Gábor, *Írás és topográfia: A megírt város Walter Benjamin és Borbély Szilárd Tiergarten-szövegeiben = Az organikus jelenlét poétikája*, szerk. L. VARGA Péter, Budakeszi, Prae, 2023, 32.

⁶¹ NÉMETH Zoltán, *A transzkulturalizmus kartográfiája*, 139.

⁶² SIEGERT, 4.

A következőkben megkísérlem az alkotás összehasonlító elemzését a regény végén „csatolt” Kolozsvár (topográfiai) térképpel, melyet Holik Miklós készített. Az elemzéshez a Sybille Krämer által is vizsgált kartografikus kultúrtechnikákat alkalmazom.⁶³ Nem használom a tanulmányban szereplő összes szempontot, ugyanis vannak kultúrtechnikák, amelyeket nem tartok feltétlenül relevánsnak Somogyi Győző alkotása esetében (például a matematikai számszerűsítés) a térkép-tájrajz-tájkép kategóriák kevertsége miatt. Emellett bizonyos aspektusok (mint a test) nem a tájrajzon, hanem inkább a szöveg által kerülnek előtérbe. A grafikus elrendezést és a térviszonyokat dolgozatom érintette az előző fejezetekben.

Orientáció

Az orientáció arra vonatkozik, hogy a térképek mennyiben szolgálnak a tájékozódás alapjául, illetve hogyan biztosítanak olyan perspektívát, amely az összetett helyzeteket képes megláttatni.⁶⁴ Kultúrtechnikai értelemben a térképek azonban sok esetben nem az utazást szolgálják, hanem inkább egyfajta „játékteret” hoznak létre.⁶⁵ A Kolozsvár térkép a hagyományos topográfiai térképekre jellemzően szolgálja a tájékozódást. A kiterjedt jelmagyarázat, az utakat, síneket és folyókat megkülönböztető grafika és a névrajzzal ellátott közterületek mind a kapaszkodókat nyújtanak, amelynek funkciója jelentősebb volt a Révai Lexikon megjelenésekor.

A Káli-medence tájfestmény ettől kissé eltér: névrajza nem kiterjedt, csak a településeket jelöli, az objektumok ábrázolása pedig nem egységes. Az utakon és a tájoláson utakon kívül nincs olyan része a térképnek, amely a tájékozódáshoz adna elsődlegesen alapot.⁶⁶ A Káli-medence tájrajz inkább időben orientál, a fantasy-térkép jellegéhez hasonló grafikus megjelenítés és a medencén futó utak inkább az idealizált ősédent idézik fel, illetve előrevetítik azt a „játékteret”, amelyben a regény cselekményének egy része és a regénybeli sorozat forgatása zajlik.

Az újkori térképkészítés óta jellemzően felülnézeti, külső szempontból (apollóni perspektívából) vannak megjelenítve a földterületek a térképen.⁶⁷ A Káli-medence a tájrajzon azonban kissé déli irányból van ábrázolva (ironikus módon Somogy vármegye felől,

⁶³ Sybille KRÄMER, *Térképek térképolvasás kartográfia. Kultúrtechnikák által ihletett gondolatok*, ford. DÉVÉNYI Erzsébet, Prae 2016/1, 10–19.

⁶⁴ KRÄMER, 11.

⁶⁵ KRÄMER, 12.

⁶⁶ Kérdéssé válik az utazást szolgáló funkció abban, hogy a Káli-medence településein található grafikus turisztatérképek, tájrajzok ezzel szemben az adott település és annak környező területeire adnak tájékozási alapot.

⁶⁷ KRÄMER, 11.

amelynek elnevezése egybeesik az alkotás készítőjének vezetéknevével), megszüntetve ezzel az apollóni perspektívát. Mezei Gábor tanulmányában a központi perspektíva megképződhetetlenségéről ír, mivel kijelölhetetlen általa a gyújtópont és meghatározhatatlan tőle a látás ágense.⁶⁸ Krämer pedig a középpontos perspektíva elhagyását feltételnek tekinti a térkép létrehozásában, illetve erre ráerősít azzal is, hogy a térképet nem tartja egy terület tükrének és képmásának.⁶⁹ A Káli-medence délről való ábrázolása tehát feloldja ezt az összeférhetetlenséget, kijelöl egyfajta látószöveget, elhelyezi a gyújtópontot.

Vizualitás

A vizualitás látóteret jelent, amelyben a látott dologgal nem állunk közvetlen interakcióban.⁷⁰ Alex egyik problémája az, hogy nem tud megfelelő távlatot felvenni a tájat illetően: valamilyen narratívával, a szerepével vagy a nagyapja által köti magát hozzá és így nem tud egy stabil külső nézőpontot felvenni.

A térképek létrehozásához és szemléléséhez megfigyelői távlatra van szükség. Mezei Gábor tanulmányában azt írja, hogy az emberi tekintet nem alkalmas ennek létrehozására a térképkészítés során, mivel nem képes szimultán nézőpontot létrehozni: „A tér mint struktúra tehát nem az egyébként gyújtóponttal nem rendelkező nézőpont számára, hanem csak az írás a kartográfia technikái közbejöttével létesülő térben képződik meg és férhető hozzá. Arra, hogy egységként – szimultán – hozzáférhető lehessen, az emberi tekintet, ha létezne is önmagában, nem alkalmas; struktúraként ezt a teret írás és kartográfia együttes működése alkothatja meg.”⁷¹ Az idézett szövegrész rávilágít arra, hogy a középpontos perspektíva megképződése az emberi tekintet által nem lehetséges, a térkép pedig non-humán eljárások mentén tudja létrehozni, megalkotni a tájat. Mégis releváns abból a szempontból a megfigyelői távlat, hogy általa létrejön a táj egy értelmezése, és a térképek maguk is egy terület lehetséges interpretációi.

Alex egyik monológjában felsorolja a Medence ma már nem létező falvait: „A tizenhatodik század közepén az összes falut ádáz török támadás érte a medencében, igen, már kívülről fújom a nevüket: Töttöskált, Szentvidkált, Sásdikált (alias Jukkált), Sóstókált, Kerekikált, Kiskált és Örskált is.” (25.) A már korábban is idézett szövegrészben kijelölésre kerül az a történelmi pont, amikor megtörik az édeni állapot egyensúlya. A regény itt is

⁶⁸ „[...] a térrel való szembesülés nem a táj megképzéséhez, hanem a perspektíva megképzésének átmeneti lehetetlenségéhez vezet.” MEZEI Gábor, *Akusztikus topográfia és az írás kartografikus működései*, 12–13.

⁶⁹ „A középpontos perspektívát alkalmazó ábrázolás elhagyásával válik valami egy adott terület térképévé.” KRÄMER, 11.

⁷⁰ KRÄMER, 12.

⁷¹ MEZEI Gábor, *Akusztikus topográfia és az írás kartografikus működései*, 24.

vonatkozásba kerül a hozzá csatolt térképpel. A felsorolt települések közül három nem szerepel a tájrajzon (Szentvidkált, Kiskált és Örskált), tehát azt feltételezhetjük, hogy ezek a települések a 13. század után jöttek létre. A szöveg tehát kiegészítette a térképet (ld. narratív implikáció), a Medencének az úgymond „kiteljesedett” állapotát idézte föl. A regényben a falvak *t*-végződésével vannak ellátva, a tájrajz azonban enélkül írja a neveket. Dialektológiai okok mellett releváns értelmezésnek találom azt, hogy a *t* mint a múlt idő jele a felsorolt településeket nyomatékosan történelmi távlatba helyezi, a *t* mint tárgyrag pedig rámutat a múlt egy szakaszára, amikor ezek a falvak léteztek. Ebből kifolyólag a tájrajzon szereplő falvak egyfajta idealizált jelen állapotát jelenítik meg. Itt tehát megvalósul egyfajta távlat felvétele, amely időbeli, valamint a szöveg és a térkép kölcsönös kiegészítése által jön létre a szimultán látásmód.

Szemiotika

A térképek egyik alapvető tulajdonsága, hogy konvencionális jelekből állnak, és szemiotikájukból fakad a nyelviségük: „A térképek valójában »keveréklények«, ábrázolási képességükben a kép és a nyelv közé ágyazódnak, mindkét szimbolikus rendből merítve. Nem lehet a képet és a nyelvet sem pusztán jelszerűségekre redukálni, mindamellet azonban jelek is; az ikonikus és a diszkurzív szemiotikai dimenziói a térképen metszik egymást.”⁷² Smid Róbert Krämer gondolatai mellett pedig rámutat arra, hogy „a térképek önmagukban nem rendelkeznek semmifajta jelentéssel”⁷³. Smid ezen kijelentése elsőre ellentmondásosnak látszik Krämerrel, de valójában azzal egészíti ki, hogy a táj megkonstruálásához a jelek mellé szükségesek a textuális referenciák, mely esetében a térkép belső szemiotikus utalásrendszere hozza létre a kapcsolatot: „jelmagyarázata, tipográfiája, notációs rendszere egymáshoz képest eltérő, de egymást kiegészítő szinteken kezd működésbe lépni, és ezen inherens hiperhivatkozások mintájára válik modellezhetővé a térkép önmagán kívüli referencialitása.”⁷⁴

A Kolozsvár térkép esetében megfigyelhetjük, hogy a hagyományos topográfiai térképekre jellemzően jelmagyarázattal rendelkezik. Római számokkal vannak jelölve a városrészek, arab számokkal pedig a fontosabb épületek, objektumok. Emellett grafikus jelöléssel szegmentálva vannak egymástól a különböző úttípusok. A Káli-medence térkép esetében nem kapunk kész magyarázatot a jelekhez, helyette a tipográfia és a fantasy térképekre jellemző grafika irányítja az értelmezésünket. A Medence tájhasználatában külön

⁷² KRÄMER, 13.

⁷³ SMID Róbert, *A rakéta röppályája, a narráció íve. Az irodalom kartografikus kultúrtechnikáiról*, Prae 2016/1, 37.

⁷⁴ SMID, *A rakéta röppályája, a narráció íve*, 38.

csíkozást kapnak a mocsaras területek, a rétek és a szántóföldek, egyszerre szegmentálva és összehasonlítva a természetes és a mesterséges környezetet.

Indexikalitás

Az indexikalitás Krämer nyomán „Azt jelenti, amit az »én« és az »itt« névmások, vagy amit egy kinyújtott mutatóujj, amely azáltal, hogy valamire rámutat, megváltoztatja annak jelentését, miközben kifejeződik”.⁷⁵ Tehát az orientációhoz és a vizualitáshoz hasonlóan szerepe van abban, hogyan helyezi el magát a szemlélő a térképen. Erre utalnak Alex névmásokkal történő önmeghatározási kísérletei forgatás közben: „»Már megint ez a *ti*.«” (125.) „»Nem is érdekel annyira senki származása, mint amennyire titeket.« »Akkor miért kérdezted? És mi az a *titeket*?«” (125–126.). Alex megkülönbözteti magát a stáb többi tagjától abban az értelemben, hogy nagyapja révén magát részben a Medencéhez tartozónak identifikálja, a kollégáit pedig kívülállóknak. Az indexikalitással tehát behatolunk a térkép által létrehozott térbe, és egyúttal a szubjektum meghatározza benne helyzetét.

Egy másik szöveghelyen az időbeli indexikalitásra láthatunk példát: „»hiába betolakodók a mi időnkben [a zombik], *itt* mégis a jogos jussukat akarják.«” (99.). Az *itt* szembehelyezi egymással a múlt és a jelen idősíkjait és azok térbeli változásait. A zombi entitás is egyfajta időbeli különbséget, az ősi értékek állapotát és a romlást hivatott szimbolizálni. Emellett a „mi időnk” kifejezéssel Alex meghatározza helyzetét a Medence történeti távlatában. Oravecz Imre *Egy földterület növénytakarójának változása* című versével kapcsolatban Mezei Gábor megfogalmazza, hogy miként értelmezhető a névmás: az „»itt« ugyanis nem egyszerűen deixisként működik, hanem olyan indexikalitást (is) működtet, amely (...) az írás terére mutat rá, mintegy helyévé téve, *locus*-ként határozva meg a papír felületének egy adott pontját.”⁷⁶ Hasonló helyzet áll elő a *Káli holtak* című fikítv sorozat forgatókönyve esetében is. Az idézetbeli *itt* alatt Alex a forgatókönyv szövegét érti. Ha a jelen valóságára utalna, abban az esetben az *ekkor* névmás lenne relevánsabb. Ezzel hoz létre egyfajta kettős közvetítettséget, amely azt jelenti, hogy a térkép vonatkozásában a regény szövegén belül Alex egy másik szövegre utal, amely fizikai valójában ugyanúgy az olvasó előtt van, és Alex ezáltal értelmezi a táj változásait. Az *itt* topográfiai értéke ezek alapján a szövegben teljesedik ki, mintegy a térkép egyik referenciájaként.

„Transzparens” térkép

⁷⁵ KRÄMER, 14.

⁷⁶ MEZEI Gábor, *Akusztikus topográfia és az írás kartografikus működései*, 22.

A transzparencia szempontja az, hogy a térkép mennyire semleges információhordozó, a területet mennyire modellezi le arányosan, egyszerűsítve, kétdimenziósan.⁷⁷ Krämer azt írja, hogy „a pontos leképezés igénye különbözteti meg a térképkészítést a festészettől”.⁷⁸ Somogyi Győző alkotása esetében inkább a történelmi hitelesség mondható célnak a terület pontos leképezése helyett abban az értelemben, hogy a tájrajz címéből ítélve egy 12-13. századi állapotot kívánt rekonstruálni a készítő. Emellett azonban nincs teljes kétdimenziós ábrázolás, valamint a mérés és az egyszerűsítés sem jellemzi a tájrajzot, ezt az állítást alátámasztják az elemzés korábbi fejezetei. A klasszifikáció érvényesülhet annyiban, hogy szegmentáltan utak, domborzati elemek és templomok vannak ábrázolva jól látható módon.

Dekonstrukció „homály”

A tájrajzon megfigyelhetők bizonyos hatalmi viszonyok. Bernard Siegert a következőket írja a térképen megjelenő hierarchikusság jelentőségéről: „Nem az a kérdés, hogyan interpretálja a térkép azt a tárgyaként szereplő területet, amelyet reprezentál, hanem hogy milyen reprezentációs technikákat használ, és hogy miként válnak ezen reprezentációs technikák hatalmi viszonyok részévé, illetve hogy hogyan kapcsolódik maga a terület koncepciója e technikákhoz és hatalmi viszonyokhoz.”⁷⁹ A tájrajzon a legszembetűnőbb hierarchikus viszonyrendszer a szakrális szentélyekkel ellátott hegyek és a medencében elhelyezkedő, parasztházakkal tarkított, mocsárral körülvett települések között áll fenn. A fallal körülvett objektumok a kettős védelmet érzékeltetik a medencejellegből fakadó védettség mellett, így ez is egy magasabb státuszról ad számot. Kolozsvár térképén – részben a transzparenciából adódóan – nem láthatunk ilyen nyomatékos hatalmi viszonyokat a terület részei esetében. A szöveg több ponton is felvet a Káli-medence települései között hierarchikus viszonyokat, mintegy reflektálva a térkép által megjelölt hatalmi helyzetekre. Például: „Köveskál a szívcsakra, és Salföld az éden, mi? Hogy verne meg a te Káli istennőd.” (30.).⁸⁰ Térkép és szöveg tehát ezen a ponton kapcsolódik, a tájrajz is egyértelművé teszi, hogy Köveskál a Medence központja – a magaslatok mellett a belső vagy külső területen való elhelyezkedés is centrum-periféria viszonyokat alakíthat ki –, mivel arra a falura fut a legtöbb út. Arra is történik utalás az idézetben, hogy a tájrajz a Medencét egy biológiai szív alakjához hasonlóan ábrázolja, amin az utak az erezetet jelenítik meg. Köveskál mellett Salföld is

⁷⁷ KRÄMER, 18.

⁷⁸ Ua.

⁷⁹ SIEGERT, 6.

⁸⁰ A „káli istennő” kifejezés a Káli-medencével kapcsolatos szakrális térképzet mellett utal a hindu mitológiából ismert Káli istennőre is, aki a halálnak és az újjászületésnek az úrnője. Így a szöveghely új értelmezésbe helyezi a Medence folyamatos ember általi pusztulását és a térképzetek általi megújulásait.

említésre kerül a szöveghelyben. A tájrajzon láthatjuk, hogy a Medence délnyugati részén található, négy hegy közé mélyedve. Természeti aspektusból itt szintén a medencebelsőben való elhelyezkedés hoz dominancia viszonyt a környező falvakkal szemben. Érdekessége a szöveghelynek, hogy édenként nevezi meg Salföldet, pedig a tájrajzon nincs a településen templom ábrázolva, ami a szakralitást jelölné.

IV. Táj és ember viszonya

Dekonstrukció és etikai kérdések a *Káli holtak*-ban

A *Káli holtak* egyik jellegzetessége az apokaliptikusság és a Káli-medence pusztulásának megjelenítése. Erre már a regény elején is találunk utalást: „Zombi-apokalipszis készül a Káli-medencében. [...] Előzőnklik a csodálatos tájat, különösen annak új létesítményeire, például a biofarmokra, vendéglőkre és galériákra összpontosítva. A szakrális medence szelleme így áll bosszút a túlburjánzó idegenforgalomért.” (13.) A szöveghely alapján a pusztulás egyszerre fizikai és szellemi formára is értendő. Az olvasó elé a jelen állapota tárul a leírásban. Még nincs szó a táj pusztulásának történelmi vonatkozásáról, amely magyarázná a Káli-medence változásának ok-okozati összefüggéseit, és azt, hogyan volt hatással a tájra az emberi tevékenység. A szöveghely a tájat a *csodálatos* jelzővel illeti, vagyis az említett turisztikai és gazdasági egységek miatt a jelen a táj „virágkoraként” értelmezendő. Ez az állapot azonban előreutal az apokalipsziszre, vagyis a pusztulásra, melynek okaként az embereket nevezi meg. Ebből kifolyólag úgy értelmezhető a szöveghely, hogy az apokalipszis sorsszerű, az emberre vissza fog hatni a táj változása, és a jelen állapota az, amelyben az embernek számot kell vetnie a természettel való viszonyával. A zombi-apokalipszis viszont a múltban játszódik a cselekmény jelenéhez képest, vagyis megjelenik a regény valósága és a forgatókönyv közötti kettős közvetítettség. A jelennel való számvetés minden történelmi korra kiterjesztődik ezáltal. A következőkben két szöveghelyet vetek össze a Káli-medence pusztításának reprezentációjával kapcsolatban. Alex monológjaiban a Hegyestűnek a bányászati tájsebére esik szó: „Lenézünk az egykori bánya gazzal fölvert udvarára. Bámulunk a katlanba, nézzük a bazaltorgonák oldalára tapadó bokrokat meg a meredély derekánál, az övszerűen körbefutó ösvényen összetorlódott bazaltörleményt.” (94.) A Hegyestű leírásában azt figyelhetjük meg, ahogy a természet visszaveszi az emberi pusztítás által sújtott területet. A szöveghely egy lehetséges kimenetelt mutat meg a pusztulás utáni folyamatokról, melyben a táj ismét felülemelkedik az emberen. A másik idézet a Haláp-hegyen ejtett tájsebet hasonlítja össze a Hegyestűvel: „Elképesztő az a lefejezett és kibelezett vulkán a csipkézett kontúrjával, s azzal a karéj alakban hajló bányaudvarral, ahonnan a bazaltot kitermelték. Itt hagyták ezt a csonka

hegyet – mohóságuk világító nyomaként, a világ csúfjára. Nem festői és kalandra ingerlő látvány, mint a felébe vágott Hegyestű, hanem ijesztő és szégyenletes. Itt nyilvánvaló rombolás történt, s az emberi barbárság emlékműve maradt utána.” (119.) A *lefejezett* és *kibelezett* szavak az emberi test csonkításához hasonlatossá teszik a Haláp-hegyet, ami szintén utalás a pusztítás emberre való visszahatására. A leírás elején az *elképesztő* jelző többértelmű, az idézet szerint a Haláp-hegy bazaltjának kitermelése viszont nyilvánvaló rombolás. Alex szerint a hegy állapota az ember moralitásának lenyomata. A Hegyestű esetében ez érdekes módon ez nem mondható el, ennek oka pedig a látvány turisztikai potenciáljában keresendő, amely a Hegyestű esetében valamivel nagyobb. Etikai kérdéseket vet fel az, hogy Alex a Hegyestű bányászat utáni állapotát pozitívan, az elpusztított Haláp-hegyet negatívan írja le. Alex monológjai alapján azt a választ olvashatjuk, hogy a Haláp-hegy a pusztítás emlékműveként, a Hegyestű pedig a természet által visszavett területként áll az ő értelmezésében.

Kert és táj: a Káli-medencével kapcsolatos szerepek közötti feszültség

Radnóti Sándor így ír a tájról és az ember által létrehozott tájképzetről: „A tájat az ember látja, a táj – szemben a természeti képződményekkel, amelyből áll – csak akkor létezik, ha az ember szemléli, ha *létrehozza*. Létrehoz egy szimbolikus képet arról, ami nem az általa létrehozott világ, hanem világának határa és kerete. [...] S történelmi változásaiban jelenik meg a táj, mint egy meghatározott látványban az egész természet metaforája.”⁸¹ A *Káli holtak* két fejezetében olvashatunk példát a tájat átkeretező szimbolikus képre, amikor a rendező, Borombovics Géza villájában járnak a színészek. A nyaraló épületrészeinek különböző megnevezései vannak, amelyek táblával jelöltek, például: *Epikhurosi Konyhakert*, *Káli Árkádia*, *Arcadia*, *Ecloga*, *Ordo ab Chao* (130–131.) A mitologikus utalások által Borombovics átnevezi, átmetaforizálja a nyaralójának és kertjének részeit a táj vonatkozásában. Erre az aktusra magyarázatot találunk egy korábbi szöveghelyen: „Az idegen, aki először látja ezt a tájat, elalél, görcsbe merevedik a gyönyörtől, és több évszázados összhangról hadovál természet és ember között. Húha! Aki pedig itt él, az nem a csodát látja, hanem egyszerűen csak a funkciót. Én [Borombovics] viszont bele is gondolok.” (60.). Borombovicsban van intenció a Káli-medence idealizált édenének (újra)teremtésére, azonban ezt tájidegen eszközökkel teszi a kertjében, a saját térképzete, érdekei és elgondolása szerint, amely végül csak hozzátesz a Medence tömegesedéséhez és tájképrombolásához. Borombovics ideiglenesen beköltöző értelmiségiként határozza meg magát, a Medence tájképével kapcsolatos elképzeléseit értékesebbnek tartja a helybeliekéénél és a turistákénál. Ezt az mitológiai, esztétikus elnevezések is alátámasztják. Borombovics hiába dolgozik a Medencében és van ott ingatlanja, magát egy kívülről szemlélő entitásnak tartja, aki felrója a(z egykori) helyieknek a társadalmi alakváltozás igényét, és a beköltöző értelmiségieket tartja a tájat pozitívan formáló rétegnek: „Pont a régi értelmiségiek voltak azok, akik egy az egyben megtartották a falusi házakat. [...] Ők alig modernizálták a házakat. Figyeltem a helybelieket, akik viszont kispolgárosodni vágytak” (60.)

A szereplők közül Borombovics és Alex is többször említik történelmi kontextusban a Káli-medencét, amikor vázolni próbálják a jelen társadalmi helyzetét. Mieke Bal tanulmánya épp ezt egyfajta térképező aktusnak titulálja, amelynek jelentősége van a tér- és benne a társadalmi viszonyok hierarchikusságában: „Visszamenni az időben egy olyan pillanatra, amikor a hely egy másfajta tér volt, nem jelent mást, mint megvizsgálni a fókuszáció gyarmatosító aktusainak – más szóval: a térképezésnek – a hatásait. A birtoklás, a felülről való

⁸¹ RADNÓTI Sándor, *A táj keletkezéstörténete*. „Ők, akik nézték Hannibál hadát”, szerk. MIKLÓS Tamás, Atlantisz, Bp., 2022, 58–59.

lenezés, a felosztás és az ellenőrzés a tér olyan megközelítése, amely mellőzi az időt, illetve eltekint a belakás minőségi sűrűségétől is. A tér ilyen látásmódjával ellentétben, a tér történetiséggel való felruházása az emlékezés térbeliesítése, és ez megakadályozza a tér kihaltként való kezelését.”⁸² A hierarchizálás tehát Bal alapján nem a múlt történéseire, hanem a jelen helyzeteire épít. A történetiséggel való felruházást illetően pedig a *Káli holtak* horrorsorozat forgatása egyfajta térbeliesített emlékezeti médiumnak minősül, amely egyszerre tárja a nézők elé a múltat és dokumentálja a regény jelenének tájról alkotott képét.

Rákai Orsolya tanulmányában a váltakoztatott látásmódról és annak identitásra való hatásáról ír: „A perspektívaváltás lényege, hogy nem önzonosságunkat próbáljuk meg alkotni, hanem épp ellenkezőleg, hasadásainkra, inkohereciánkra figyelünk, egyrészt nem száműzve a tudatalattiba önnön idegenségünk tapasztalatát”⁸³ Az idézet magyarázattal szolgálhat a *Káli holtakkal* kapcsolatos kritikák azon észrevételeire, hogy Alex karaktere a tájjal szemben nem elég kifejtett, és ez elidegenítő hatású. Alex és Botond identitásbeli csúszásában pedig a következő idézet adhat magyarázatot, melyek Elizabeth Loftus és Julia Shaw fiktív emlékezet kísérletei nyomán fogalmazódtak meg Rákaiában: „amennyiben az elbeszélte világ megfelelően koherens volt, hitelesebbnek tűnt számukra [a kísérleti alanyoknak], másrészt ha azonosultak a (fiktív) emléktörténetben megjelenő én-avatárjukkal, tehát a történet szereplőjének helyébe képzeltek magukat, és saját tapasztalatként írták le maguknak az eseményt, az jóval nagyobb valószínűséggel vált számukra »valós« emlékké.”⁸⁴ Alex és Botond identitásbeli keveredésének oka az, hogy ezzel jobban hozzáférhetővé próbálja tenni a maga számára Alex a Káli-medencét, hogy létrehozza annak egy sajátos értelmezését. Emellett Botond Alex számára egy múltbéli alternatíva lehet, amellyel jobban tud kötődni ősei szülőföldjéhez, melynek nem lakosa. Arra is találunk a tanulmányban interpretációs lehetőséget, hogy miért okoznak feszültséget Alexben a különböző térképzetek: „a szereplők eltérő térélményei szétfeszíthetik a »közös történet« kereteit. Társadalmi értelemben ezt a narrátori hangot nagy, ideologikus, adott esetben intézményesen megerősített, hegemon kollektív identitás narratívák vannak hivatva képviselni, melyeknek rendszerint van privilegizált főszereplője (egy nemzet, egy vallás, egy társadalmi nem, egy társadalmi osztály stb.), akinek szempontjai, céljai hierarchiába rendezik a történet többi

⁸² Mieke BAL, *Fokalizáció*. Hálózati közlés: [https://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCzi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodalmi%20narr%E1ci%F3%20\(E\)/szovegyujtemeny/bal/](https://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCzi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodalmi%20narr%E1ci%F3%20(E)/szovegyujtemeny/bal/) (letöltés ideje: 2024. június 27.), 5.

⁸³ RÁKAI Orsolya, *Egymásra másolt átjárhatatlan terek: a fokalizáció és a térképzés összefüggései* = *Az elbeszélte tér*, szerk. HAJDU Péter, RÁKAI Orsolya, Z. VARGA Zoltán, Bp., Reciti, 2021, 12.

⁸⁴ RÁKAI, *Egymásra másolt átjárhatatlan terek: a fokalizáció és a térképzés összefüggései*, 15.

szerelőjét”⁸⁵ Azaz a térkép kultúrtechnikájához hasonlóan Alex kognitív térképében is hierarchikus viszonyok alakulnak ki a cselekmény szereplői között. Azonban nem áll össze benne egy egységes térképzet, mivel magát sem tudja egyértelműen meghatározni a táj hierarchikus rendszerében – Boromboviccsal ellentétben, aki véleményével a második otthonnal rendelkező értelmiségiek, művészek rétegét is képviseli. Alex fizikai tértapasztalatára sem tud kellően támaszkodni, mivel karaktere komplex (egyszerre fővárosi művész és őslakos származású).

Rákai megfogalmazza azt is, hogy a pluralizált látásmód miért nem vonja magával mégsem a területre való teljes rálátást: „A narratív fókusz megfelelő használata így (a nézőpont radikális kimozdításán, illetve azok pluralizálásán túl) lehetővé teszi a percepció individualitásából adódóan szükségképpen átjárhatatlan, egymás számára vakfoltot képező (narratív) terek együttlátását is.”⁸⁶ A nézőpont pluralizálódása a regényben leginkább abban nyilvánul meg, hogy úgymond eltérő kognitív térképpel szemléli a tájat a regény valóságában élő Alex és szerepe, a fiktív múltbéli Botond. Sokszor ez a két entitás Alex személyén belül összekeveredik, amelyet leginkább a megnevezések és a névmások használata érzékeltet: „Botond a szaporodó baljós előjelekre figyelmezteti a nagyhangú pestieket. Azok persze röhögnek »rajtam«.” (16.); „*Megvádolnak*. A holnapi epizódban Karcsi a hősiességem ellenére be fog mártani a falu népe előtt: hiába táplálók vezetői, sőt szerinte megváltói ambíciókat, minden erőfeszítésem ellenére éppen én szabadítom rájuk a szenvedést és a gyötrelmet az izgágasággal.[Kiemelés tőlem.]” (74.) Tehát – ahogyan azt korábban említettem – a szubjektum kísérletet tesz az egész terület átlátására, azonban a narratív térképzetek kiterjedt jellege miatt képtelen a tájat teljességében értelmezni.

⁸⁵ RÁKAI, 16.

⁸⁶ RÁKAI, 18.

V. Konklúziók

Az irodalmi szöveget nem teszi indifferenssé a mellé „csatolt” térkép. A Káli-medence mint kulturális fenomén a különböző médiumok (jelen esetben szöveg és térkép) együttesével, azok egymásra hatásával képződik meg (reprezentálódik és állítódik elő).⁸⁷ A térkép jelentőséget tulajdonít az embernek azáltal, hogy a testhez történő viszonyítást is alkalmazza kultúrtechnikaként a térkép készítésekor. Ezzel szemben a topofokális perspektíva és a katalógusszerűség, melyek a térkép készítésének a vetületi alapjai, megszüntetik az emberi nézőpontot azáltal, hogy szimultánná válik a tér átláthatósága. A szöveg az embert a térképpel mégis valamilyen viszonyba állítja a megszólaltatás aktusával, tájra adott reflexióival és a térben történő tájékozódásával (utóbbi két aspektus adott esetben rögzülhet a térképen). A térkép szerzőjének intenciói és a turista térképek „ön itt áll” feliratai által az ember behatolhat a térkép terébe, és maga is előállíthatja a térképet mint a táj egyik értelmezési lehetőségét (már a szubjektív kognitív térképezés szintjén is). Tehát a *csatolt* kifejezés mellett a szöveget *kiegészítő* térkép használatát is relevánsnak tartom.

A *Káli holtak* esetében Somogyi Győző alkotása, mely határán áll a térkép, a tájrajz és a tájkép fogalmainak, önmagában egyfajta gondolatébresztő funkcióval bír a regényre. Világépítés tekintetében kijelöli azt az időt, melynek statikus pontján ideálisnak volt mondható a Káli-medence állapota, egyúttal előrevetíti a 13. századot követő folyamatokat és eseményeket, melyek rombolják az ábrázolt területet. A szerzői intenciók emellett a térkép tipográfiájában is megfigyelhetők: a biológiai szív alakhoz hasonlítható forma, a medencéből kivezető és azt átszövő utak kiemelése, valamint a hierarchizálás a síkságon fekvő és a magaslatokon elhelyezkedő falvak között mind az *éden* magyarázatához járulnak hozzá a térkép készítője által. Erre Térey János regénye is rájátszik, amikor Csáky Alex a Hegyestű tetején magyarázza, hogyan alakult át a Káli-medence a hatvanas évektől kezdődően. A szöveg és a térkép más korszakokra koncentrálnak, azonban a folyamatok között felmutathatók analógiák.

A forgatókönyv, a narratív reflexiók és a térkép szintjeinek kapcsolatáról megállapítható, hogy létrehoznak egyfajta pluralizált teret. Megvalósul a kettős közvetítettség, amely elsősorban a szöveg egésze és a Somogyi Győző által készített tájkép között dominál, és csupán másodlagosan a szövegen belül a forgatókönyv és Alex monológjai között. Utóbbi esetében a pluralizálódást az időbeli eltérés hozza létre, ugyanis a regénybeli sorozat

⁸⁷ „A tér mint struktúra tehát nem az egyébként gyújtóponttal nem rendelkező nézőpont számára, hanem csak az írás és a kartográfia technikái közbejöttével létesülő terében képződik meg és férhető hozzá. [...] a teret az írás és a kartográfia együttes működése alkothatja meg.” MEZEI Gábor, *Akusztikus topográfia és az írás kartografikus működései*, 24.

feltehetően a 17. és 19. század között játszódik, amely korszakot nem ismeri olyan jól a köztudat a Medence vonatkozásában, mint más korszakokat. Alex reflexiói a tájról a mű jelenében képződnek meg, a közismertebb térképzetekkel való azonosulási próbálkozások mellett a szerepébe történő behelyezkedéssel. A regény későbbi részeiben kibontakozó önmeghasonlást Alexben az indukálja, hogy sokszor azonosítja magát sorozatbeli, *múltbeli* szerepével, Botonddal. Karaktere ugyanis előhívja Alexben a személyes kapcsolatát a Káli-medencével, melynek nagyapja az őslakosa volt. Emellett a nép által meg nem értett vezető szerepe is hatással van Alexre. Alexben a tájról létrehozott narratívák összesűrűsödnek, és ezen még a sorozat hiteltelenségéből fakadó parodisztikus jellege sem tud oldani. Az forgatókönyv elenyésző a reflexiókkal szemben a táj adaptálásában, a fiktív sorozat inkább színház- és társadalomkritikaként fogható fel.

A *Káli holtak* című regényben ember és táj kölcsönhatásait alapvetően a táj pusztítása, az apokaliptikusság és az ezekhez való hozzáállás határozzák meg. A Káli-medence tájának átalakulása különböző aspektusokban (például morális vagy infrastrukturális értelemben) vitákat gerjeszt az őslakosok, a művészek, a bebírók és a turisták között. Emellett gyakran kerül említésre a Káli-medence mediterrán régiókhoz történő hasonlítása a műben,⁸⁸ ami által a Káli-medence más tájak viszonylatában tűnik fel, és mintegy fokalizáló horizontba helyezi a területek között élő és utazó karaktereket. A karakterek más jellegzetes területek felől, sztereotipikusan értelmezik a Káli-medencét, ami ellen Alex próbál magában lázadni és felmutatni a hely organikus jegyeit,⁸⁹ bár több okból maga sem férhet hozzá a tájhoz teljes valójában. A recepcióban is megjelenő emlékezet és tudatiság⁹⁰ fogalmai azok, amelyek által Alex meghatározza magát és másokat a táj viszonylatában, azonban maga is gyakran egy idealizált tájképzetnek kerül a hatása alá, konzervativitása a táj hagyományos értékei felé pedig ellentmondásba kerülnek a földrajzi tér változékonyságának attribútumával (lásd 42. oldal, amikor az őshonos és invazív növényfajokon mutatja be Alex a tájjelleg semlegesülését).

Kutatásom következő szakaszában célom, hogy a kiválasztott kritikákon felül több párbeszédbe léptethető szakirodalmi forrást vizsgáljak a regény vonatkozásában. Emellett hangsúlyt szándékozom fektetni arra, hogy a tájreflexiókat (a kimondott és kimondatlan szövegrészeket) és a forgatókönyvet szegmentáltabban vizsgáljam, mintegy összehasonlító

⁸⁸ „Könyvű függöny és fehér abrosz, mert ez a hazai Provence, ha belegebedünk is.” (16.) „Ráadásul ezt a vidéket hívják pannon Toszkánának, pedig nem szorul hasonlatra, megelégszik önmagával. Még hogy a magyar Provence!” (42.)

⁸⁹ „LEVENDULAORSZÁG? Könyörgöm, Magyarországon sem a levendula, sem a leander nem őshonos növény. Líztes kankalint, lúzerek, líztes kankalint a címerbe, ha már.” (42.)

⁹⁰ IMRE László, *A boldog feltámadás reménye*, 123.

módon. Ambícióm a meglévő elméleti tudásanyagot bővíteni⁹¹ az irodalmi kartografikus kultúrtechnikái terén, ehhez két másik keretrendszer alapján kívánom vizsgálni a Somogyi Győző tájrajzát és a *Káli holtakat*⁹². A felsoroltakon felül pedig további szöveghelyeket emelnék vizsgálódásom látóterébe a *Káli holtak* fiktív televíziós sorozat utóéletének és annak Alexre gyakorolt hatásának vonatkozásában.

Lezárás dátuma: 2025. január 14.

⁹¹ „A szellős térben és a szűk időben”. *Tanulmányok Térey Jánosról*, szerk. BALAJTHY Ágnes, MELHARDT Gergő et RADNAI Dániel Szabolcs, Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2023.; LÁSZLÓ Laura, *Irodalom és kartográfia*, Helikon, 2019/2, 138–155.; Barbara PIATTI, *Irodalmi geográfia és irodalmi kartográfia*, ford. CSÉCSEI Dorottya, Helikon, 2019/2, 234–243.; Robert T. TALLY Jr., *Irodalmi kartográfia*, ford. LÁSZLÓ Laura, Helikon, 2019/2, 156–185.; Georg SIMMEL, *A táj filozófiája* = *Velence, Firenze, Róma. Művészetelméleti írások*, Atlantisz-Medvetánc, Bp., 1990.

⁹² Az egyik szempontrendszer Harley retorikai természetű lépései a térképkészítés során, ld. J. B. HARLEY, *Deconstructing the Map*, *Cartographica* 26/2, (Spring 1989), 1–20., 12.; a másik Barbara Piatti öt faktora az epikus szövegek világának térelrendezésében, ld. Barbara PIATTI et al., *Mapping Literature: Visualisation of Spatial Uncertainty in Fiction*, William CARTWRIGHT – Georg GARTNER – Antje LEHN (eds.), *Cartography and Art*, Springer, Berlin, 2009, 183.; Barbara PIATTI, *Die Geographie de Literatur*, 129.

Bibliográfia

1. Primer forrás

TÉREY János, *Káli holtak*, Pécs, Jelenkor, 2018.

mellékletek:

HOLIK József, *Kolozsvár térképe*, Révai Nagy Enciklopédia, Bp., 1914.

SOMOGYI Győző, *A Káli-medence a 12-13. században*, Káli Híradó, 2008.

2. Szekunder források

A) Szociológiai, geográfiai szakirodalmak a Káli-medencéről

LAJOS Veronika, NEMES Gusztáv, *Megalkotott valóságok: sokszínű kisvilágok a Káli-medencében = Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században*. Kriza Könyvek (47). Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2020, 171–181.

LAJOS Veronika, SZIJJÁRTÓ Zsolt, *A Káli-medence alakváltozásai 2.0 Régi és új elitek, vállalkozók, kulturális brókerek és a felelősség kérdése a rurális térben*, Szociológiai Szemle 32(1): 41–64.

NEMES Gusztáv, ORBÁN Éva, *Vidéki dzsentrifikáció és falusi turizmus a Káli-medencében: a Lo-Káli kutatás első eredményei = Természet, kultúra, emberek satöbbi*. Pannon Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2020, 7–17.

B) Recepció

ARATÓ László, *Egyrészt-másrészt: Ujjgyakorlat a Káli holtakról*, Élet és Irodalom, 2018. szeptember 7.

FÖRKÖLI Gábor, *Akik nem férnek el Budán*, Tiszatáj, 2019/4., 82–86.

HAKLIK Norbert, *Társadalomkritikus trash tabudarabolással*, Tiszatáj, 2019/4., 87–89.

IMRE László, *A boldog feltámadás reménye*, Hitel, 2019/1., 122.–126.

KÁLMÁN C. György, *A hely szellemei*, Élet és Irodalom, 2018. június 15.

MELHARDT Gergő, *A boldog feltámadás reménye alatt*, Jelenkor, 2018/10, 1197–1201.

C) Irodalmi kartográfiával kapcsolatos szakszövegek

BALAJTHY Ágnes, *„Ez a táj olyan, mint én.” Debrecen mint szövegtér Térey János Jeremiásában*, Studia Litteraria, 2012/1-2, 159–168.

KESERŰ József, *A világépítés komplexitása a fantasyben = Lehetnek sárkányaid is: A fantáziavilágok építése mint kulturális gyakorlat*, Bp., Prae, 2021.

LAPIS József, „Szívemnek kedves cikkely”. Térey János: *Szabályos körcikk = A debreceniség mintázatai. Városi identitás és lokális emlékezet rétegei a kora újkortól napjainkig*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2020., (*Loci Memoriae Hungariae*, 9.), 229–237.

MELHARDT Gergő, *Warszawa/Dresden. Városok és építészet Térey János 1990-es évekbeli költészetében*, *Literatúra*, 2023/4., 413.

MEZEI Gábor, *Akusztikus topográfia és az írás kartografikus működései: Szabó Lőrinc, Oravecz Imre = Az organikus jelenlét poétikája*, szerk. L. VARGA Péter, Budakeszi, Prae, 2023.

MEZEI Gábor, *Írás és topográfia: A megírt város Walter Benjamin és Borbély Szilárd Tiergarten-szövegeiben = Az organikus jelenlét poétikája*, szerk. L. VARGA Péter, Budakeszi, Prae, 2023.

NÉMETH Zoltán, *A transzkulturalizmus kartográfiája*, *Studia Litteraria*, 2022/3–4., 137–146.

Bernhard SIEGERT, *A térkép a terület*, ford. MEZEI Gábor, Prae 2016/1, 3–9.

SMID Róbert, *A rakéta röppályája, a narráció íve. Az irodalom kartografikus kultúrtechnikáiról*, Prae 2016/1, 27–46.

Sybille KRÄMER, *Térképek térképolvasás kartográfia. Kultúrtechnikák által ihletett gondolatok*, ford. DÉVÉNYI Erzsébet, Prae 2016/1, 10–19.

D) Táj és emberi identitás viszonyával kapcsolatos szakirodalom

Mieke BAL, *Fokalizáció*. Hálózati közlés: [https://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCzi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodalmi%20narr%E1ci%F3%20\(E\)/szovegyujtemeny/bal/](https://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCzi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodalmi%20narr%E1ci%F3%20(E)/szovegyujtemeny/bal/) (letöltés ideje: 2024. június 27.)

RADNÓTI Sándor, *A táj keletkezéstörténete*. „Ők, akik nézték Hannibál hadát”, szerk. MIKLÓS Tamás, Atlantisz, Bp., 2022.

RÁKAI Orsolya, *Egymásra másolt átjárhatatlan terek: a fokalizáció és a térképzés összefüggései = Az elbeszélt tér*, szerk. HAJDU Péter, RÁKAI Orsolya, Z. VARGA Zoltán, Bp., Reciti, 2021, 9–21.

VINCZE Richárd, *Környezet és humántudomány: Az Environmental Humanities alapvetéseiről, céljairól, kiemelt kutatásairól röviden*, *Studia Litteraria*, 2023/1–2., 129–144.

Tartalomjegyzék

I.Bevezetés	2
Motiváció	2
Célkitűzések, hipotézisek	4
Alkalmazott elméletek és módszerek	5
II. A téma megközelítései	7
Kritikai recepció	7
A „Káli-narratíva”	10
III. Térkép és szöveg	13
Világépítés és kartográfia	13
Somogyi Győző tájfestménye és a <i>Káli holtak</i>	16
Közelítések az irodalom kartografikus kultúrtechnikáihoz	18
Kartografikus kultúrtechnikák	19
Orientáció	19
Vizualitás	20
Szemiotika	21
Indexikalitás	22
„Transzparens” térkép	23
Dekonstrukciós „homály”	23
IV. Táj és ember viszonya	24
Dekonstrukció és etikai kérdések a <i>Káli holtak</i>ban	24
Kert és táj: a Káli-medencével kapcsolatos szerepek közötti feszültség	26
V. Konklúziók	29
VI. Bibliográfia	32
VII. Tartalomjegyzék	34